

CONSECINȚELE OMONIMIEI. MIJLOACE „TERAPEUTICE”

de

Florina-Maria BĂCILĂ

În orice limbă așa-numită naturală, două sau mai multe complexe sonore sunt asociate aceluiași sens (sinonimie) și, invers, două sau mai multe sensuri total diferite unul de celălalt se pot asocia aceleași forme (omonimie). Unele școli lingvistice i-au atribuit acesteia din urmă un loc esențial printre factorii care determină și guvernează evoluția limbii în general și a vocabularului în special. Astfel, este cunoscut faptul că reprezentanții geografiei lingvistice (școala lui J. Gilliéron) considerau omonimia o adevărată „boală” a limbii, un „accident” cu caracter „patologic”, un factor distructiv, care duce la dispariția cuvintelor. Din cauza complexului sonor identic a două lexeme distincte net ca sens (rezultat al acțiunii legilor fonetice¹), s-a afirmat, nu o dată, că omonimele care intră în „coliziune” creează confuzii în comunicare, periclitând receptarea corectă și completă a unui mesaj. În aceste condiții – susțin reprezentanții geografiei lingvistice – limba adoptă diverse mijloace „terapeutice”, veritabile „măsuri profilactice” (de fapt, soluții, alternative la care se recurge pentru a preveni cazurile „patologice” de omonimie intolerabilă)².

De altfel, despre caracterul tolerabil sau intolerabil al omonimiei se poate vorbi mai ales în perspectivă diacronică: prezența unui „conflict” omonimic nu se constată decât prin efectele sale, în măsura în care limba a reacționat sau reacționează (prin modalitățile ei interne) în asemenea împrejurări³. Ca și alte limbi, româna apelează la anumite procedee

¹ În limba franceză, de exemplu, consecințele supărătoare ale omonimiei sunt întărite de interferența cu un alt fenomen foarte frecvent – monosilabismul. Ca urmare a evoluțiilor fonetice, în franceza contemporană, există un mare număr de cuvinte monosilabice și chiar monofonematice. Vezi, în acest sens, Adela-Mira Tănase, *Cuvinte monofonematice în limba franceză*, în AUT, XXXIII (1995), p. 271-276.

² Pentru toate aceste aspecte, vezi J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion, 1921.

³ Am dezbătut pe larg această problemă în studiul nostru, *Omonimia între sincronie și diacronie*, în AUT, XXXIX (2001), p. 117-134.

lingvistice și extralingvistice, cu scopul de a rezolva situațiile de omonimie intolerabilă care împiedică buna ei funcționare. În vocabularul românesc, există un număr de omonime față de care limba manifestă o oarecare toleranță, întrucât ele nu prejudiciază funcționalitatea sistemului ei lexical și, implicit, a celui gramatical: majoritatea sunt omonime parțiale, care se diferențiază atât prin paradigmele lor flexionare, cât, mai ales, prin intermediul contextului, care, de obicei, înlătură ambiguitatea.

*

Astfel, *grafia* reprezintă una dintre căile de evitare a echivocului în comunicarea scrisă, de existența diferențelor de scriere profitând însă și vorbirea. De pildă, în latina clasică, opoziția de cantitate a vocalelor avea un rol fonologic, deosebind cuvintele și formele flexionare ale aceluiași cuvânt (grafia reflectă deci un fapt de pronunție): *ăcer* „artar” – *ācer* „acru”, *lătus* „coastă” – *lātus* „lat”, *pōpulus* „popor” – *pōpulus* „plop”, *sīlva* (nominativ, singular) – *silvā* (ablativ, singular), *fūgit* (indicativ, prezent, persoana a III-a) – *fūgit* (indicativ, perfect, persoana a III-a). Aceleași diferențieri fonetice caracterizau și sistemul consonantic, opoziția „consoană simplă / consoană geminată” distingând semnificații: *ager* „ogor” – *agger* „dig”, *molis* „(tu) macini” – *mollis* „moale”, *sera* „zăvor” – *serra* „ferăstrău”, situație întâlnită, astăzi, în multe alte limbi.

Să ne amintim că și în română s-a scris etimologic – e adevărat, pentru puțină vreme – *cassă* (de bani), *massă* (de oameni), *rassă* (călugărească), în raport cu *casă* „locuință”, *masă* „mobilă, mâncare”, *rasă* „grup de indivizi aparținând aceleiași specii”, renunțându-se, ulterior, la această diferențiere exclusiv grafică⁴. În schimb, limbi cum sunt franceza sau engleza, bogate în cuvinte monosilabice (deci, cu predispoziție pentru omofonie)⁵, au conservat o grafie mai apropiată de etimon. Evoluțiile fonetice au determinat numeroase coincidențe de pronunțare și numai forma scrisă ne ajută să deosebim aceste cuvinte. În franceză, diferențierile semantice și gramaticale ale omonimelor găsesc un suport în ortografie, care are, și de această dată, în enunțul scris, o importanță majoră, permițând menținerea, în limbă, a seriilor de omofone de tipul: *cher*, *-ère* „drag, scump” – *chaire* „catedră” – *chair* „carne”, toate rostite [SER]; *cent* „(o) sută” – *sang* „sânge” – *sans*, prepoziție „fără” – (je, tu) *sens*, (il) *sent* „(eu) simt, (tu) simți, (el) simte”, pronunțate [sA]; *saint* „sfânt” – *sain* „sănătos” – *sein* „sân” – *cing* „cinci” – *ceint* „înfășurat cu o cingătoare” –

⁴ În ultimul timp, unii scriu, incorect, *rrom* „țigan”, pentru a deosebi acest cuvânt de omonimul său, *rom* „băutură alcoolică”.

⁵ Cea mai mare parte a omonimelor din limba franceză sunt, de fapt, omofone, diferențiindu-se doar în scris; foarte rar, identitatea este și acustică, și grafică (vezi, de pildă, *louer*₁ „a lăuda” – *louer*₂ „a închiria”).

seing „semnătură”, rostite [sE]); *pois* „mazăre” – *poids* „greutate” – *poix* „smoală”, pronunțate [pwA]; *ver* „vierme” – *vers*, substantiv „vers” – *vers*, prepoziție „spre, către” – *vert* „verde” – *verre* „sticlă”, „geam”, „conținutul unui pahar” – *vair* „blană de veveriță”, rostite [vER] etc.

În multe cazuri, pentru a „salva” cuvintele, franceza a introdus o diferențiere de scriere, evitarea omofoniei făcându-se prin procedeul adăugării de sunete⁶ sau prin intermediul semnelor diacritice (accentul grav ori circumflex): *cru* (participiul verbului *croire* „a crede”) – *crû* (participiul verbului *croître* „a crește”); *du*, articol partitiv – *dû* (participiul verbului *devoir* „a datora”); *ou* „sau” – *où* „unde”; *a*, formă verbală de la *avoir* „a avea” – *à*, prepoziție; *ça*, pronume demonstrativ „ăsta, asta” – *çà*, adverb „(a)ici”; *des*, articol nehotărât, plural – *dès*, prepoziție „încă din, încă de la”; *la*, articol hotărât, feminin, singular – *là*, adverb „acolo” etc. Alteori însă, modificarea formei unuia dintre termeni presupune pronunțarea consoanei finale conservate în grafie, în scopul asigurării clarității: (le) *but* [byt] „scop” – (il) *but* [by] „(el) bău”; (le) *lis* [lis] „crin” – (je) *lis* [li] „(eu) citesc”; (le) *sens* [sA]s „sensul” – (je) *sens* [sA] „(eu) simt”; (la) *vis* [vis] „șurub” – (je) *vis* [vi] „(eu) trăiesc” sau „(eu) văzui”. În franceză, rostirea consoanei finale a cuvintelor monosilabice are ca obiectiv mai buna lor individualizare și eliminarea multor confuzii din actul comunicării.

*

Discutând problema omonimelor din perspectivă diacronică, se cuvine evidențiat faptul că, și în română, unele dispariții și suprapuneri lexicale au fost explicate, pe lângă alte cauze, și ca reacție a limbii împotriva coliziunii omonimice⁷. Așadar, evitarea omonimiei se face și prin *înlocuirea unuia dintre omonime* printr-un alt cuvânt: în cazuri extreme de omonimie intolerabilă (ne referim la omonimele care riscă să producă echivoc dacă apar în aceleași contexte), se ajunge la înlocuirea, în

⁶ Pentru evitarea omonimiei, s-a recurs adesea la mărirea numărului de sunete ale cuvintelor, chiar la adăugarea unor silabe întregi, îndeosebi în cazul formelor foarte reduse din punct de vedere fonetic (cf. evoluția lat. *apis* în franceză, în Ileana Oancea, *Lingvistică romanică și lingvistică generală. Interferențe*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 71-73; vezi și Băcilă, *Omonimia*, p. 124-125 *passim*, unde sunt discutate mai multe situații de acest fel).

⁷ Omonimia este considerată una dintre explicațiile pierderii sau marginalizării unor termeni care, moșteniți cândva de româna comună din latină, au dispărut ulterior sau și-au restrâns aria geografică de utilizare, au fost înlocuiți cu alții ori au trecut în vocabularul pasiv. Vezi, în acest sens, I.-A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, în GS, I (1923-1924), fasc. 2, p. 169-200; idem, *Elemente latine dispărute din limba română*. Curs editat de Dumitru Șandru și Virgil Stoica, București, 1932; Tache Papahagi, *Dispariții și suprapuneri lexicale. I*, în GS, III (1927), fasc. 1, p. 82-100; *II*, în GS, IV (1929), fasc. 1, p. 84-96.

timp, a unuia dintre termeni (sau chiar a amândurora) cu altul (alții) – care preiau (și) semnificațiile celor cărora li s-au substituit – ori la specializarea lui (lor) cu un anumit sens.

Substitutedele omonimelor provin adesea din sfera semantică a cuvântului „bolnav”, fiind sinonime sau cuvinte înrudite cu acesta, derivate diminutivale sau lexeme cu valoare afectivă. De pildă, *blană* „scândură groasă”, azi termen popular, și-a restrâns aria de circulație din cauza omonimului său, *blană* „piele de animal cu părul pe ea”, care, neavând sinonim, s-a menținut în limbă. Se observă că, în alegerea pe care o fac vorbitorii, o cale de evitare a confuziilor este și aceea de a utiliza sinonimul unuia dintre termenii omonimi, fapt ce subliniază, o dată în plus, strânsa legătură dintre sinonimie și omonimie⁸.

*

Uneori, existența a două noțiuni denumite cu același cuvânt impune să se recurgă la *diminutivare* pentru a le deosebi; unul dintre cuvintele din perechea (șirul) de omonime este derivat cu sufix diminutival, acesta având un rol diferențiator în dezambiguizare⁹. De exemplu, omonimia intolerabilă dintre *vară*₁ „verișoară” și *vară*₂ „anotimpul călduros al anului” a fost înlăturată prin întrebuițarea diminutivului *verișoară*¹⁰ (diminutiv identic semantic cu termenul-bază, diferențiat afixal de acesta și de omonimul său) în locul lui *vară*, astăzi foarte puțin frecvent, conservat în structuri de tipul *vară-mea*, *vară-ta*, unde este urmat de un determinant posesiv conjunct. *Pescar* „pasăre” a primit sufixul diminutival *-uș* (> *pescăruș*), pentru a se distinge de *pescar* „persoană care prinde pește”.

Pe de altă parte, în mod curent, asemănarea unei plante cu un obiect a determinat denumirea plantei respective cu numele obiectului cu care se aseamănă, nume a cărui formă diminutivală circulă deja în limbă. Astfel, s-a constatat că există o plantă cu o formă asemănătoare unei ciubote mici: diminutivul *ciuboțică* a primit un sens nou, denumind planta respectivă (vezi și *clopoțel*, *năsturel*, *toporaș*). De multe ori, se creează confuzie între substantivul care denumește planta și substantivul diminutival propriu-zis, fiindcă forma este identică și numai contextul ne poate indica despre ce

⁸ În franceză, unde profundele transformări fonetice au „măcinat” pur și simplu cuvintele, omonimia intolerabilă a fost eliminată, mai devreme sau mai târziu, îndeosebi prin înlocuirea cuvântului „bolnav”.

⁹ Vezi discuția despre termenul *porumb* în Băcilă, *Omonimia*, p. 120.

¹⁰ Femininul *verișoară* a determinat și apariția lui *verișor* „văr”; cf. și forma *vărușană*, caracteristică graiurilor crișene și întrebuițată din aceeași nevoie de claritate. Vezi, în acest sens, Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Tipografia Universității din Timișoara, 1987, p. 154.

este vorba (substantivele enumerate mai sus sunt și diminutive propriu-zise, și nume de plante)¹¹.

*

Eliminarea unuia dintre termenii omonimi ori substituirea lui nu sunt singurele mijloace prin intermediul cărora limba înlătură echivocul. Dacă omonimele riscă să se întâlnească în cadrul acelorași mesaje, unul dintre ele dispare din limbă sau i se adaugă o complinire, pentru a putea fi deosebit de celălalt. Omonimia fiind adesea simțită ca supărătoare, vorbitorul ține să precizeze, printr-un adaos, cu care dintre sensuri este folosit un termen. Așadar, evitarea omonimiei se face și prin *specificare contextuală*, adică prin adăugarea unor determinări (atributive sau circumstanțiale) – procedeu curent și în diferențierea sensurilor aceluiași lexem –, cu rolul de a preciza valorile semantice ale cuvintelor și de a evita ambiguitatea.

Astfel, în multe graiuri dacoromâne, ca o consecință a slăbirii iotului după labială, substantivul *miere* se pronunță *mere*, întocmai ca pluralul lui *măr* (fructul). Pentru a elimina confuziile, mai ales că ambele reprezintă nu numai noțiuni foarte cunoscute, dar pot apărea și în aceleași contexte (întrucât desemnează un aliment), se spune *m(i)ere de stup / de albine* (cu un determinant substantival) pentru produsul albinelor și *mere* – pentru acela al pomului fructifer¹². De altfel, lucrările de specialitate vorbesc despre asemenea determinanți specifici ai omonimelor: *miere de albine*, *lamă de ras*, *urcior la ochi*, *rasă călugărească*, în raport cu *mere*, *lamă* (animal), *urcior* „vas de lut cu gâtul strâmt, folosit pentru păstrarea lichidelor”, *rasă* (tip fiziologic), fără determinanți specifici obligatorii.

Specificarea contextuală este mai dezvoltată sau mai restrânsă, după împrejurări: când situația concretă de comunicare exclude posibilitatea unei confuzii, determinanții (subînțeleși) nu se mai exprimă, pentru că devin inutili: dacă spunem, de pildă, „La meciul de azi am dat un *gol*”, nu mai trebuie să adăugăm despre ce *gol* este vorba, dacă zicem că un briceag are „*lama* ascuțită”, substantivul *lama* nu lasă îndoieli asupra înțelesului său în context etc. În enunțurile exemplificate anterior, este

¹¹ În cazul derivatelor diminutive care au alt sens decât cuvântul de bază, diminutivul nu se referă neapărat la mărimea reală a obiectului, ci la diverse alte însușiri ale acestuia și chiar la unele analogii pe care le fac vorbitorii. Vezi D. Bîrsan, *False diminutive*, în SMFC III, p. 89-98.

¹² În alte graiuri, diferențierea se face prin durificarea lui *r* în pluralul *mîeră* (vezi Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 113) sau prin insistența, în pronunțare, asupra minimei diferențe fonetice: (am adus) *miere* “produsul dulce al albinelor”, în care *-ie-* reprezintă rezultatul normal al evoluției vocalei latinești accentuate *ĕ* din etimonul *mĕle* (*-i-* nu este epentetic).

evident că omonimele nu periclitizează comunicarea exactă a ideilor: ele sunt tolerabile și nu se impune eliminarea din limbă a vreunuia dintre ele.

Alteori, citirea întregii propoziții în care figurează un cuvânt omonim cu altul nu este suficientă pentru a se evita ambiguitatea și, în consecință, este nevoie de un context mai amplu: de exemplu, **Râsul acesta m-a speriat** poate însemna „acest linx” sau „râsetul, faptul că cineva a râs”. De obicei însă, nu pronunțăm cuvintele izolat, ci le îmbinăm în propoziții și fraze, din care, ascultându-le, desprindem corect, de cele mai multe ori, sensurile cuvintelor.

Definit din perspectiva analizei gramaticale, *contextul* reprezintă o „comunicare, de orice amploare, necesară pentru a înțelege sensul lexical și gramatical al unităților sintactice din cadrul unei propoziții sau al unei fraze, care se sprijină pe textul înconjurător”¹³. Într-adevăr, considerat adesea drept cel mai important mijloc de înlăturare a omonimiei lexicale¹⁴, contextul concretizează semnificația cu care sunt întrebuințate omonimele, actualizând una dintre accepțiile pe care le are cuvântul în planul paradigmatic al limbii. Sensul lexical sau gramatical al unui omonim se precizează în situația de comunicare, căci, de regulă, omonimele reprezintă referenți care fac parte din contexte extralingvistice deosebite.

*

În anumite cazuri, *diferențierile morfologice* atenuează sau înlătură consecințele nedorite ale omonimiei. Ca reacție la ceea ce se numește omorfomie, sistemul morfologic își selectează permanent noi indici diferențiatori, prin utilizarea unor posibilități oferite de structura fonetică și fonologică a cuvintelor respective, modelul constând, adesea, în forme analogice¹⁵. Existența unor forme flexionare duble, specializate pentru sensuri diferite, este un fenomen cunoscut multor limbi (și nu e vorba de forme duble de plural, de variante flexionare care circulă paralel)¹⁶.

În română, mult mai frecvente sunt omonimele care au doar unele forme identice, pentru că limba tinde întotdeauna să evite ambiguitatea creată de omonimia totală. În privința substantivului, distingem două

¹³ Gh. Bulgăr, *Analiza gramaticală și contextul*, în LL, V (1961), p. 27-28.

¹⁴ Vezi Valentin Moldovan, *Rolul contextului în deomonimizare*, în *Probleme de filologie slavă (Studii, articole, prelegeri)*, VII. Volum îngrijit de Maria Király, Traian Nădăban și Jiva Milin, Tipografia Universității de Vest din Timișoara, 1999, p. 169.

¹⁵ Vezi Băcilă, *Omonimia*, p. 127-133, unde am arătat, exemplificând, că sistemul limbii a recurs la propriile mijloace și când au intervenit neutralizări ale opozițiilor în paradigmele unor părți de vorbire, pentru a readuce precizia și claritatea în exprimare.

¹⁶ Vezi, în acest sens, studiul Mioarei Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, în SCL, IX (1958), nr. 3, p. 315-336.

situații care demonstrează clar că avem de-a face cu unități lexicale diferite (omonime parțiale): 1) desinențele / formele diferite de plural variază în interiorul aceluiași gen: *bandă*₁, *bande* „ceată, grup de persoane” – *bandă*₂, *benzi* „fâșie de stofă, de hârtie etc. având diverse întrebuințări”; *cap*₁, *capete* „extremitate superioară a corpului omenesc” – *cap*₂, *capuri* (Geogr.) „promontoriu (porțiune de uscat care înaintează în apă)”; 2) formele diferite de plural determină schimbarea genului: *corn*₁, *corni* „arbust cu lemnul foarte tare, cu frunze opuse, cu flori galbene și cu fructe roșii comestibile” – *corn*₂, *corni* „instrument de suflat” – *corn*₃, *coarne* „fiecare dintre cele două excrescențe de pe osul frontal al ruminantelor” – *corn*₄, *cornuri* „produs de panificație din făină albă, în formă de semicerc”; *râs*₁, *râși* „mamifer din familia felinelor” – *râs*₂, *râsuri* „râsete”.

În calitate de morfem al determinării, articolul (hotărât sau nehotărât) limitează omonimiile cazuale din flexiunea substantivului (cf. nominativ-acuzativ – *student(-ul)* / **un** *student* # genitiv-dativ – *student(-ului)* / **unui** *student*). Tot articolul înlătură sincretismul cazual din paradigma substantivelor cu număr comun de tipul *pui*, *arici*, *învățătoare*, *nume*, unde omonimia singular / plural este evitată prin adăugarea elementelor care exprimă valorile de determinare: *un*, *o*, *niște*; *-l*, *-a*, *-le*, *-i*¹⁷. Ca și la substantiv, prin formele lor diferențiatore, flectivele enclitice ale determinării contribuie la soluționarea unei părți importante din omonimiile specifice flexiunii adjectivului, alături, desigur, de necesitatea luării în considerare a cazului la care se află regentul de tip nominal al acestuia¹⁸.

Articolul hotărât și cel nehotărât au un rol similar în franceză, în situația substantivelor masculine și feminine, care altfel ar risca să fie confundate unul cu celălalt (omonime gramaticale), fie că sunt cuvinte cu origine total diferită, fie cuvinte înrudite, având același etimon, dar o semnificație distinctă pentru fiecare dintre cele două genuri: **le moule** s.m. „tipar, model” – **la moule** s.f. „midie”; **le vase** s.m. „vas, oală” – **la vase** s.f. „nămol, noroi”; **un page** s.m. „paj” – **une page** s.f. „pagină”; **un poêle** (< lat. *pallium*) „postav cu care se acoperă sicriul” (REW 6168, Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.) – **un poêle** (< lat. *pe(n)silis*) „sobă de fier” (REW 6392, Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.) – **une poêle** (< lat. *patella*) „tigaie” (REW 6286, Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.); **un souris** (< *sourire*) „surâs” (Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.) – **une souris** „șoarece”; **un manche** „mâner” – **une manche** „mâncă”; **le mémoire** „memoriu” – **la mémoire** „memorie”; **le**

¹⁷ La fel se întâmplă și în situația substantivelor invariabile, unde afixele de determinare rezolvă sincretismele de număr și de caz.

¹⁸ Pentru toate problemele legate de omonimia la nivel morfologic și de căile de evitare a acesteia, vezi Luminița Hoarță Lăzărescu, *Sinonimia și omonimia gramaticală în limba română*, Iași, Editura Cermi, 1999, p. 130-185.

mode „mod” – **la mode** „modă”; *le physique* „fizic, înfățișare” – **la physique** „fizică”; *le poste* „post, serviciu” – **la poste** „poștă” etc.¹⁹

Pe lângă aceasta, în franceză, există numeroase omofone deosebite în rostire datorită genului (marcat prin articol), iar în scris – cu ajutorul diferențierilor grafice: *le foie* „ficat” – *la foi* „credință”; *le maire* „primar” – *la mer* „mare (subst.)” – *la mère* „mamă”; *le poids* „greutate” – *le pois* „mazăre” – *la poix* „smoală”. Mai mult, în nenumărate situații, avem de-a face cu omofonia între cuvinte și forme gramaticale neînrudite (părți de vorbire diferite, mai toate monosilabice, alcătuind serii ce cuprind omonime de toate tipurile), pe care le deosebesc ortografia, flexiunea (categoriile gramaticale specifice), determinanții, poziția lor în interiorul enunțului, contextul imediat, cel ce ne indică exact despre care dintre ele este vorba: substantivele *cou* „gât” – *coup* „lovitură” – *coût* „cost, preț” [ku]; *fin*, adjectiv „fin, delicat” – *fin*, substantiv „sfârșit, încheiere” – *faim*, substantiv „foame” – *feint*, participiul trecut al verbului *feindre* „a simula, a se preface” [fE]; *ferme*, substantiv „fermă” – *ferme*, adjectiv „ferm” – (je, il) *ferme*, verb „(eu) închid, (el) închide” [fERm]; *maître*, substantiv „stăpân; maestru” – *mètre*, substantiv „metru” – *mettre*, verb „a pune” [mEtR]; *part*, substantiv „parte” – (il) *part*, verb „(el) pleacă” – *par*, prepoziție „prin” [paR]; *pain*, substantiv „pâine” – *pin*, substantiv „pin” – *peint*, participiul trecut al verbului *peindre* „a picta, a zugrăvi” [pE]) (vezi și persoana a II-a a imperativului și toate persoanele singularului de la indicativul prezent ale aceluiași verb); *vain*, adjectiv „zadarnic, van” – *vin*, substantiv „vin” – (il) *vint*, persoana a III-a singular a indicativului perfect simplu de la verbul *venir* „a veni” – (il) *vainc*, persoana a III-a singular a indicativului prezent de la verbul *vaincre* „a învinge” [vE]) etc.

Pe lângă aceasta, în franceză, o mare importanță o deține recunoașterea naturii flexiunii, ale cărei mărci nu sunt aceleași în pronunțare și în scriere. În rostire, cum am văzut, există numeroase omofone, adesea doar surse ale unei ambiguități virtuale, pe care o analiză sintactică atentă a (con)textului scris ne permite să le îndepărtăm (vezi formele de masculin și de feminin, la singular și la plural, ale substantivului *ami* „prieten”: *ami* / *amie* / *amis* / *amies*, toate pronunțate [ami]; formele de participiu trecut ale verbului *venir* „a veni”: *venu* / *venue* / *venus* / *venues*, rostite identic – [v(‘)ny]; formele – omofone – de persoana a III-a, singular și plural, ale indicativului prezent la verbele de

¹⁹ Pentru marcarea diferențierii prin gen și număr în franceză, vezi Maurice Grevisse, *Le Bon Usage. Grammaire française*. Refondue par André Goosse, treizième édition revue, Paris, Éditions Duculot, 1993, p. 706-708.

grupa I, de tipul (il) *marche* / (ils) *marchent* [maRS]; (il) *pense* / (ils) *pensent* [pã)s] etc.).²⁰

Întorcându-ne la română, reținem că omonimia cazuală se rezolvă prin distribuția diferită a formelor identice, adică prin utilizarea acestora în contexte diferențiatore (de obicei, dativul apare ca determinant al verbului sau al unor adjective, iar genitivul e, prin excelență, determinant al numelui), precum și prin folosirea prepozițiilor care se construiesc cu anumite cazuri ori prin raportarea la formele echivalente ale pronumelor personale: în condițiile în care, într-un enunț de tipul *Dau cartea copilului*, nu ne putem decide dacă avem de-a face cu genitivul sau cu dativul, ambiguitatea este înlăturată prin anticiparea sau substituirea complementului indirect prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal, **Îi** *dau cartea*, a cărei absență, într-o exprimare de acest gen, constituie, de altfel, o greșală²¹.

Vorbind tot despre pronumele personale, de reținut că, la unele persoane, formele neaccentuate ale acestora prezintă omonimii ale cazurilor dativ și acuzativ, în cadrul aceluiași număr (plural: *ne*; *vă* și *v-*; *le*, dativ, masculin și feminin-neutru / acuzativ, feminin-neutru) sau la numere diferite (*i* și *îi*, dativ, singular, masculin-neutru și feminin / acuzativ, plural, masculin); vezi enunțuri ambigue ca: **I-am mulțumit** (*lui* / *ei* sau *pe ei*?); **Le-am ajutat** (*lor* sau *pe ele*?).

În afară de aceasta, dativul posesiv pe lângă un verb este utilizat uneori în construcții pleonastice, în care posesia mai este exprimată prin alte mijloace: printr-un adjectiv pronominal posesiv (**I-a amărât viața sa**), printr-un pronume în genitiv (**I-a amărât viața lui**) sau printr-un dativ posesiv pe lângă un substantiv (**I-a amărât viața-i**). Cu verbe pe lângă care dativul ar putea fi interpretat și altfel, construcțiile pleonastice sunt tolerabile, fiind necesare pentru sublinierea sau precizarea sensului posesiv, de exemplu pentru dezambiguizarea unei propoziții ca **Ți-am citit lucrarea (ta)**²².

Folosirea formelor – accentuate și neaccentuate – ale pronumelui personal, precum și alegerea lor într-o situație sau alta, se face după anumite reguli, obligatorii ori facultative (depinzând de mai mulți factori), a căror nerespectare poate duce la apariția unor structuri care contravin

²⁰ În franceză, multe forme gramaticale înrudite (singularul și pluralul aceluiași substantiv sau al aceluiași verbe), deși scrise diferit, nu se disting deloc în limba vorbită.

²¹ Pronumele personal este singura parte de vorbire la care se întâlnesc cuvinte care diferențiază formal nominativul de acuzativ (persoana I, singular *eu* / *mine*, *mă...*; persoana a II-a, singular *tu* / *tine*, *te*) sau, parțial, genitivul de dativ (persoana a III-a, singular *lui*, *ei* – genitiv și dativ / *îi*, *i...* – numai dativ); prin controlul cu aceste pronume, se pot recunoaște și valorile cazuale diferite ale formelor unice de la alte cuvinte. Vezi, în acest sens, Avram, *Gramatica*₂, p. 155.

²² *Ibidem*, p. 163.

normei. Atât în vorbire, cât și în scris, apar confuzii, de pildă, între formele nelegate *ne* și *ni*, aceasta din urmă fiind folosită greșit atunci când nu este urmată de alt pronume neaccentuat (*Care ni sunt sarcinile?* în loc de **ne sunt**); în scris, se întâlnește și confuzia dintre formele legate *ne-* și *ni-* (ca și *le-* și *li-*), scriindu-se uneori, greșit, **ni-a dat** sau **dă-ni-o** (în loc de **ne-a dat**, **dă-ne-o**) și chiar **ni-a văzut** (în loc de **ne-a văzut**).

Mai frecvente, astăzi, sunt însă confuziile dintre formele legate de dativ *v-* și *vi-*, spunându-se și scriindu-se, greșit, **vi-o dau** sau **dându-vi-o**, în loc de **v-o dau**, **dându-v-o**. Explicația acestei extinderi a combinației **vi-o**, care contrazice norma lingvistică, pare a fi aceea că se încearcă evitarea unei omonimii supărătoare cu pronumele personal de persoana a II-a plural în acuzativ *vă*, realizat și ca *v-* (**vă văd**, **v-am întrebat**). Mergând pe aceeași linie cu singularul (**mi-o dă**, **ți-o dă**, **i-o dă**), **vi-o dă** în loc de **v-o dă** ar arăta mai clar că este vorba de dativ. Tendința de utilizare a construcției **vi-o** în loc de **v-o** este întărită și de sentimentul unor vorbitori că *vi-* din **vi-o** are o nuanță suplimentară de politețe, impresie care provine, probabil, din hipercorectitudine, având în vedere și faptul că, în Banat, există forma pronominală de dativ *m-* pentru literarul *mi-* (**m-o dă** „*mi-a zis*”). Iată deci o situație care demonstrează destul de clar presiunea sistemului asupra excepțiilor de la regulă; rămâne de văzut dacă această tendință se va impune la un moment dat sau dacă vorbitorii „inovatori” se vor supune, în cele din urmă, rigorilor normei²³.

Tot morfologia intervine în rezolvarea omonimiilor dintre anumite forme verbale identice²⁴. Astfel, formele de persoana I, singular și plural, ale imperfectului și ale perfectului compus românesc sunt identice; în enunțuri ca: **Nu eram acolo în momentul accidentului**, **Am terminat repede lucrarea**, desprinse din context, e dificil să ne dăm seama care este subiectul propoziției (*eu sau noi?*); de aceea, pentru a se asigura claritatea exprimării, precum și o analiză gramaticală corectă, este necesară, în asemenea situații, prezența, în text, a pronumelor personale cu rol de subiect: **Eu nu eram acolo în momentul accidentului**, **Noi am terminat repede lucrarea**.

Iată, în acest sens, un alt exemplu: grupurile „pronume reflexiv + verb” pot constitui unități lingvistice diferite ca organizare internă și sub aspectul conținutului, al informației pe care o poartă. Aceste deosebiri explică omonimia construcțiilor de acest fel, compatibilitatea cu diverse

²³ *Ibidem*, p. 157-158; vezi și Melania Florea, *Evitarea unei omonimii pronominale și norma lingvistică*, în LR, XXXIV (1985), nr. 5, p. 401-403.

²⁴ Vezi Băcilă, *Omonimia*, p. 129-132, unde am arătat cum au fost rezolvate, în plan diacronic, omonimiile din paradigma verbelor românești la diferite moduri și timpuri, subliniind rolul extrem de important al analogiei, care vine să „repare” ceea ce evoluția fonetică a distrus, fapt evident atât în limba literară, cât și la nivel dialectal.

semnificații (în funcție de context) a aceleiași grupări; de pildă, forma verbală *se bate* redă valori semantice și gramaticale variate în: *El se bate cu pumnii în piept* (reflexiv obiectiv), *El se bate cu tine* (reflexiv reciproc), *El se bate pentru o idee* (reflexiv dinamic), *Crema se bate cu telul* (reflexiv pasiv), *Înainte de a intra, se bate la ușă* (reflexiv impersonal).

Contextul lingvistic dezambiguizează și omonimiile de tipul *cântă* (indicativ, prezent, persoana a III-a, singular și plural), prin intermediul subiectului care, în mod curent, are o formă de număr distinctă (**Copilul / copiii cântă**)²⁵. Omonimia morfologică dintre prezumtivul perfect și viitorul anterior este înlăturată prin faptul că prezumtivul perfect are un caracter absolut (apare independent în enunț), în timp ce viitorul anterior este un timp relativ (îl găsim totdeauna în relație cu viitorul obișnuit). Formele verbale pasive, omonime cu cele active (de tipul *voi fi învățat* = pasiv viitor și activ viitor anterior / prezumtiv perfect, *aș fi învățat* = pasiv condițional prezent și activ condițional perfect) se deosebesc prin caracterul variabil al participiului la diateza pasivă (*voi fi învățată* + *de cineva* # *voi fi învățat*).

La fel, din perspectiva modului de organizare a expresiei, predicatul nominal (format din verbul copulativ *a fi* + participiu cu valoare adjectivală și cu funcție de nume predicativ) și forma verbală de diateză pasivă (alcătuită din auxiliarul *a fi* + participiu) sunt unități sintactice omonime. Și în acest caz, un rol foarte important îi revine distribuției contextuale, așa că, pentru a evita orice confuzie, trebuie să se aibă în vedere următoarele aspecte:

- un verb la diateza pasivă exprimă o acțiune, predicatul nominal exprimă o însușire;
- numai verbele tranzitive la diateza activă pot fi folosite la diateza pasivă;
- dacă predicatul este nominal, numele predicativ exprimat prin participiu are valoare adjectivală (uneori, și grade de comparație), admite înlocuirea cu un adjectiv sinonim;

²⁵ Și în franceză, folosirea pronumelor-subiecte în fața verbului corespunde aceleiași nevoi de diferențiere. În urma evoluției fonetice, s-a ajuns la forme identice din punctul de vedere al rostirii la persoanele I, a II-a singular, a III-a singular și plural, la prezentul indicativ al verbelor de grupa I: (je) *chante*, (tu) *chantes*, (il) *chante*, (ils) *chantent*, toate pronunțate [SA)t], ca și persoanele I, a II-a singular, a III-a singular și plural de la conjunctivul prezent, ca și imperativul singular. Din acest motiv, folosirea pronumelor-subiecte precedând verbul, pentru indicarea persoanei, este obligatorie (cf. și engl. (I) *love*, (we) *love*, (you) *love*, (they) *love* – patru persoane omofone). Uzul a păstrat, prin analogie, pronumele personale-subiecte și pentru formele verbale ale căror desinențe au rămas diferențiate în rostire. Vezi Albert Dauzat, *La Langue française. Sa vie, son évolution*, Paris, Librairie Stock, 1926, p. 101.

– orice verb la diateza pasivă acceptă un complement de agent (exprimat sau subînțeles);

– un verb la diateza pasivă poate fi înlocuit printr-un verb la diateza activă la același mod și timp (complementul de agent devenind subiect) sau printr-un verb la diateza reflexivă cu sens pasiv, substituții imposibile în cazul predicatului nominal.

Există și în limba română situații când anumite secvențe, rupte de contextul mai amplu, permit două (sau chiar mai multe) tipuri de analiză morfosintactică (vezi structuri de tipul *ușa e deschisă*; *de aceea am venit* sau *competiția continuă* – titlu dintr-un slogan publicitar, observarea corectă a statutului lor depinzând, în mare măsură, de studierea unui context mai larg) ori mai multe posibilități de analiză semantică a valorii cazuale de genitiv și tot atâtea lecturi posibile: **Lauda prietenilor nu m-a impresionat deloc** poate însemna „Prietenii laudă pe cineva”, „Prietenii se laudă” sau „Prietenii sunt laudați de cineva”.

Omonimiile complexe provoacă adesea dificultăți în analiza gramaticală (când e vorba de cuvinte reprezentând părți de vorbire diferite). De multă vreme, gramaticile și manualele școlare atrag atenția asupra faptului că pot provoca greșeli în analiza gramaticală unele serii omonimice, alcătuite din cuvinte cu corp fonetic redus (*de* – prepoziție, conjuncție, pronume relativ, interjecție; *o* – articol nehotărât, numeral cardinal, pronume personal, adjectiv pronominal nehotărât, verb auxiliar *a avea*, verb auxiliar *a vrea*, interjecție; *un* – articol nehotărât, numeral cardinal, adjectiv pronominal nehotărât etc.) sau cupluri de omonime alcătuite în special din părți de vorbire neflexibile (*deasupra* – adverb și prepoziție, *nici* – conjuncție și adverb etc.). Distincția se face în diverse moduri, de la caz la caz: prin apelul la raporturile paradigmatică (*un* e numeral în alternanță cu *doi*), prin referire la plural (*un* – *niște*, articol / *un* – *unii*, adjectiv pronominal nehotărât), prin cuvintele alături de care pot apărea (*deasupra* + substantiv, pronume, adjectiv pronominal posesiv este prepoziție), prin accentul sintactic (în exprimarea orală, *și*, *nici* sunt accentuate ca adverbe și neaccentuate când sunt conjuncții) etc.²⁶

*

În mare măsură tolerabilă, omonimia în limba română vizează un număr apreciabil de omonime parțiale, individualizate prin paradigmă, prin context sau / și prin *apartenența la stiluri funcționale diferite*, ceea ce exclude confuzia dintre ele; în multe cazuri deci, diferențierile semantice și flexionare corespund și unor deosebiri privind domeniul de întrebuintare. Cât privește omonimele, riscul ambiguității este mai redus decât la

²⁶ Vezi Avram, *Gramatica*₂, p. 34-35 *passim*.

polisemie, pentru că noțiunile și obiectele pe care le denumesc acestea aparțin unor sfere tematice îndepărtate. De regulă, diferențierea stilistică este susținută și de o distanțare tematică (unitățile aparțin unor câmpuri semantice distincte²⁷), fapt care duce la apariția unor deosebiri de genul:

– un cuvânt aparține limbajului comun, iar omonimul său se întâlnește într-un limbaj special: *bar*₁ „local” – *bar*₂ „(Fiz.) unitate de măsură a presiunii atmosferice”; *bor*₁ „marginea pălăriei” – *bor*₂ „(Chim.) metaloid aflat în sărurile acidului boric”; *sol*₁ „trimis, mesager” – *sol*₂ „(Geol.) stratul superior și afânat al scoarței Pământului” – *sol*₃ „(Muz.) a cincea treaptă din gama majoră tip; sunetul și nota corespunzătoare”;

– un cuvânt face parte din lexicul limbii comune sau din stilul literar al limbii, iar omonimul său se folosește în graiurile populare: *dată*₁ „timp calendaristic” – *dată*₂ (reg. și pop.) „soartă”; *rudă*₁ „rudenie” – *rudă*₂ (reg.) „prăjină, par” – *rudă*₃ (înv. și reg.) „minereu”; *baie*₁ „scaldă, îmbăiere”, „vas special pentru spălat, cadă”, „încăpere sau clădire amenajată cu instalații speciale pentru îmbăiere”, „localitate de cură balneară” – *baie*₂ (înv. și reg.) „mină” sau aparține numai vocabularului pasiv; e vorba despre distincția (de natură cultural-istorică) termen uzual / termen învechit: *arcan*₁ „laț” – *arcan*₂ (înv.) „taină, loc ascuns”; *dietă*₁ „regim alimentar special” – *dietă*₂ (înv.) „adunare legislativă în trecut”; *roată*₁ „cerc” – *roată*₂ (înv.) „companie militară”²⁸.

Deși omonimia prezintă, teoretic, anumite inconveniente, apartenența omonimelor la sfere tematice variate și diferențierile de ordin funcțional-stilistic explică toleranța limbii față de prezența omonimelor în sistemul ei lexical.

*

De obicei, omonimele lexicale, lexico-gramaticale și morfologice sunt acelea care provoacă ambiguitatea într-un enunț, dar și omonimia la nivel sintactic (construcțional) poate face ca mesajul să fie lipsit de claritate și să genereze confuzii în comunicare. În aceste cazuri, un rol hotărâtor îl dețin *topica*, *intonarea (accentul)*, *pauza* și *punctuația*.

Există situații în care flexiunea cazuală și acordul nu sunt suficiente pentru a indica în mod univoc organizarea internă a enunțului, astfel încât „singurele elemente cu ajutorul cărora se poate deduce relația sintactică

²⁷ Vezi Valeria Nistor, *Observații asupra lexicului specializat*, în *Probleme de filologie slavă (Studii, articole, prelegeri)*, VII, p. 175.

²⁸ Vezi Vasile Șerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 183-184; Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 115.

dintre unități sunt ordinea cuvintelor și accentul frazei”²⁹. De pildă, deosebirea nominativ / acuzativ, în flexiunea unor substantive, se face luând în considerare prepoziția *pe*, reluarea prin formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui personal, respectiv acordul cu predicatul pentru nominativ și, nu în ultimul rând, topica (vezi exemplul *Vulpea vede câinele*, cu *vulpea* în nominativ, subiect și *câinele* în acuzativ, complement direct; dacă modificăm ordinea cuvintelor: *Câinele vede vulpea*, rolurile sintactice se inversează).

Am semnalat, mai sus, faptul că echivocul gramatical ia naștere și din identitatea formelor de genitiv-dativ: *Am expediat scrisoarea prietenului* (genitiv, atribut ori dativ, complement indirect?). Evitarea ambiguității, în acest enunț, unde avem un dativ și nu un genitiv, se face fie prin accentuarea, în rostire, a cuvântului *prietenului*, fie prin schimbarea topicii acestuia (desigur, alături de anticiparea complementului indirect printr-o formă neaccentuată de dativ a pronumelui personal): **(I)-am expediat prietenului scrisoarea**, spre deosebire de genitiv, unde ne putem verifica utilizând prepozițiile specifice acestui caz ori cu ajutorul articolului posesiv-genitival. La fel, în *Cer colegului stiloul*, substantivul subliniat este, evident, în dativ; în *Cer stiloul colegului*, distincția dativ / genitiv nu mai este atât de clară. De altfel, când un verb are ca determinanți atât un complement direct, cât și unul indirect, topica preferabilă este verb + complement direct + complement indirect (*Trimit scrisori părinților*), cu excepția situațiilor în care complementul indirect ar putea fi confundat cu un atribut genitival sau prepozițional: de exemplu, în propoziția *Trimit scrisoarea părinților*, ultimul cuvânt poate fi înțeles și ca atribut genitival; de aceea, este recomandată ordinea *Trimit părinților scrisoarea*, care ilustrează valoarea de dativ, complement indirect, a acestuia.

În multe situații ambigue, modificarea ordinii cuvintelor înlătură echivocul. Numeroase probleme pune topica atributelor – identice sau nu ca tip – care au același termen regent. În aceste succesiuni, trebuie evitate îmbinările generatoare de ambiguități (de pildă, *conkurs de înot internațional*). Firește, în asemenea cazuri, există, cel puțin teoretic, diverse structuri posibile și, de aici, câte o ordine preferată pentru fiecare în parte, dar topica indicată (chiar dacă nu totdeauna se respectă!) este substantiv regent + atribut adjectival + atribut prepozițional + atribut genitival. În condițiile unor diferențe de gen și de număr, atributul adjectival poate fi plasat la distanță față de substantivul determinat (*costumul de seară negru al băiatului*), însă rolul acordului de a dezambiguiza gruparea sub aspectul relațiilor sintactice (și al conținutului)

²⁹ Vezi Laurenția Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, București, Editura Univers Enciclopedic, colecția Limba română, 2001, p. 23.

devine inoperant când substantivele care precedă adjectivul nu diferă sub aspectul caracteristicilor gramaticale (de exemplu, *casă de cărămidă veche* – construcție ambiguă sintactic și semantic totodată – „casă veche de cărămidă” sau „casă construită din cărămidă veche”? – pentru că cele două substantive feminine sunt folosite la același caz – acuzativ sau la cazuri omonime – nominativ-acuzativ).

Oricărui grup nominal de tipul substantiv + prepoziția *de* + substantiv + adjectiv i se pot atribui două modalități de analiză gramaticală dacă, din punct de vedere gramatical și semantic, combinarea adjectivului respectiv cu un substantiv sau cu celălalt nu este interzisă explicit. Pentru a se evita ambiguitățile de acest fel, se recomandă ca, atunci când un substantiv are mai mulți determinanți adjectivali și substantivali, cei adjectivali să fie plasați înaintea celor substantivali: ordinea *casă veche de cărămidă* înlătură ambiguitatea, demonstrând felul cum topica poate interveni ca element clarificator în situațiile în care flexiunea nu evidențiază net termenii relației de dependență (cf. alte structuri cu atribute care pun probleme de topică: *cartea elevului din bancă; Ia și hainele din sacoșă* etc.).

De menționat și faptul că, atunci când elementul predicativ suplimentar este așezat lângă numele la care se referă, riscă să fie interpretat greșit drept atribut, cu care se confundă adesea. Distincția după sens este uneori evidentă (*Declar ședința închisă, O las pe bunica singură*, cu elemente predicative suplimentare # *Conduce ședința închisă, Bunica singură era tristă*, cu atribute), alteori mai puțin (*Am găsit cutia goală* = „Am găsit cutia cea goală” sau „Cutia am găsit-o goală”)³⁰.

Adesea, pentru a înțelege sensul unui cuvânt dintr-o frază, este necesar să-i determinăm corect funcția sintactică; în acest caz, schimbarea topicii reprezintă un mijloc de dezambiguizare. Multe construcții corecte din punctul de vedere al emițătorului (cărui i se par clare, îndeosebi dacă sunt pronunțate într-un anumit fel) sunt echivoce pentru receptor, din cauza unor ambiguități pe care modificarea ordinii cuvintelor le poate evita. Pe de altă parte, numeroase construcții nominale nu pot fi percepute eronat când sunt integrate în enunț, căci fie restul propoziției, fie contextul general arată că o interpretare și nu cealaltă e cea corectă (de pildă, structura *haină de damă transformată* nu e probabil să fie analizată cu segmentarea *haină + de + damă transformată*; vezi și enunțurile / anunțurile hazlii, chiar absurde sau ridicole, de tipul: *jucării pentru copii din plastic, paturi pentru copii de fier, mănuși pentru bărbați de lână, haine (jachete) din piele de damă, paturi pentru copii cu picioare de lemn, Vând căruș pentru copil demontabil, Aici găsiți articole pentru sugari din*

³⁰ Vezi Avram, *Gramatica*₂, p. 356.

bumbac, exploatate în anecdotă: „– Aveți pantofi din piele de șarpe? – Avem. Ce număr poartă șarpele dumneavoastră?”³¹.

Deși nu este totdeauna lesne de remarcat, să nu uităm și rolul foarte important al intonației (conturul melodic, accentele, pauzele) în situațiile de posibilă ambiguitate sintactică din vorbire, adică cele în care structura lexico-gramaticală a unui enunț permite două sau mai multe interpretări semantice³².

La nivelul propoziției, ambiguitatea sintactică este cauzată, de regulă, de omonimia casuală. Echivocul sintactic provocat de folosirea formei de nominativ și pentru adresare (deci, pentru vocativ) este înlăturat prin intonația specifică vocativului, însoțită de o pauză care separă cuvântul „incident” de restul textului. Așadar, distincția vocativ / nominativ se bazează, de foarte multe ori, ca și în alte limbi, numai pe intonație: în situația în care nu există desinențe specifice vocativului (când acesta este identic ca structură segmentală cu nominativul), intonația funcționează ca element distinctiv, ca factor de dezambiguizare³³.

Cu ajutorul accentului se disting formele gramaticale omonime de vocativ și de nominativ-acuzativ (*frate, prieteni*), de vocativ și de dativ, plural (*fraților*). Și ambiguitatea datorată omonimiei dintre forma de genitiv și cea de dativ poate fi rezolvată printr-o segmentare corectă cu ajutorul pauzei și al tipului de intonație care o precedă³⁴. Alteori, echivocul gramatical ia naștere din identitatea formelor de genitiv-dativ-vocativ la plural: *Le-am dat fetelor pe toate* (dativ, complement indirect sau un substantiv în vocativ, fără funcție sintactică?); *Am primit răspunsul fraților și acum sunt gata* (genitiv, atribut sau un substantiv în vocativ?). În aceste exemple, dacă dorim să arătăm că avem un vocativ și nu un dativ sau un genitiv, evitarea echivocului se face printr-o intonație (și o punctuație) corespunzătoare vocativului, lăsând cuvintele *fetelor și fraților* în același loc sau schimbându-le topica: *Le-am dat, fetelor, pe toate! – Fetelor, le-am dat pe toate!*; *Am primit răspunsul, fraților, și acum sunt gata – Fraților, am primit răspunsul și acum sunt gata*³⁵.

În alte situații ambigue, intervine o deosebire a intensității accentului care diferențiază două forme de tipul *Ioana* (nominativ) / *Ioána* (vocativ); *Șezi* (indicativ) / *Șézi* (imperativ); vezi și **Judecă bine problema**

³¹ Se impune aici încă o precizare: pentru rezolvarea omonimiei cu ajutorul topicii este evitată tendința de a impune construcții artificiale, pe care vorbitorii nu le întrebunțează în situațiile concrete de comunicare.

³² Vezi Laurenția Dascălu-Jinga, *op. cit.*, p. 16.

³³ Se știe că vocativul se caracterizează, în afara afixelor segmentale, și prin prezența unei componente suprasedimentale specifice – intonația, care are un rol deosebit de important în cazurile frecvente de omonimie a vocativului cu nominativul și cu acuzativul.

³⁴ Vezi Laurenția Dascălu-Jinga, *op. cit.*, p. 81.

³⁵ Vezi Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *op. cit.*, p. 125, s.v. *echivoc*.

(indicativ, prezent, persoana a III-a, singular # imperativ, persoana a II-a, singular) sau forme de imperativ precum: *taci, trecei, stai; lucrați, veniți*, omonime cu aceeași persoană (a II-a, singular sau plural) a indicativului prezent (valori puse în evidență doar de intonația lor distinctă). Prezența unei accentuări mai intense (a unei silabe proeminente) deosebește vocativul de nominativ și imperativul de prezentul indicativ. Creșterea intensității e asociată întotdeauna cu o ridicare a tonului, deci cu o modificare a conturului intonațional (o intonație suplimentară exclamativă în cazul vocativului sau al imperativului).

Rezolvarea ambiguității la nivelul propoziției prin situarea diferită a accentului frazei se concretizează și în deosebirea numelui predicativ de subiect (ambele în nominativ). În enunțurile declarative, vârful melodic al întregii fraze este plasat pe silaba accentuată a numelui predicativ, indiferent de locul său în context³⁶. Dacă se menține aceeași ordine a cuvintelor, numai intonației îi revine rolul de a delimita subiectul de numele predicativ al construcției: numele predicativ e rostit cu proeminență pozitivă, indiferent de poziția pe care o ocupă.

Sub aspect exclusiv segmental, se poate vorbi și despre omonimia între onomatopee și cuvinte propriu-zise, noționale: *mac(!)* (reproduce strigătul raței / numele unei flori), *cioc(!)* (imită zgomotul produs prin lovituri într-un obiect de lemn / plisc), *țâr(!)* (imitarea sunetului de sonerie / varietate de scrumbie uscată și sărată) etc. Intonația specială a interjecțiilor este un factor suprasegmental care (alături de alții – fonetici segmentali: lungirea consoanei, ca în *țârr!*; morfosintactici: reduplicarea, ca în *mac-mac!*; compunerea, ca în *cioc-boc!*) rezolvă omonimiile amintite, reducându-le la simple omografii, cel mai adesea parțiale³⁷.

De multe ori, pauzele sunt indispensabile pentru a înțelege succesiunea ideilor dintr-un enunț: lipsa acestora, într-o frază, poate da naștere impreciziei în exprimare. De pildă, cuvintele *nu, mai* și *vine* pot reda două idei distincte, în funcție de rostirea lor: *Nu mai vine* sau *Nu, mai vine* (cu o scurtă pauză după *nu*). De câte ori o astfel de pauză se dovedește a fi necesară în rostirea unei fraze, ea este marcată și în scris prin virgulă.

De altfel, semnele de punctuație contribuie la delimitarea unor unități sintactice, la evidențierea, în scris, a unor raporturi din cadrul aceleiași unități și, implicit, la soluționarea omonimiei sintactice. Iată câteva exemple revelatoare pentru rolul intonației și al semnelor de punctuație, a căror absență ori prezență în text poate răsturna, uneori, sensul comunicării: *Cum pleci?* și *Cum? Pleci?*; *Andrei începe examenul* și *Andrei, începe examenul!* (cu *Andrei* în vocativ); *Nu plâng, pentru că mi-e*

³⁶ Cf. Laurenția Dascălu-Jinga, *op. cit.*, p. 83.

³⁷ Vezi Constantin Dominte, *Interjecția*, în LRC. FFM, p. 295-296.

frică („Nu plâng”) și *Nu plâng pentru că mi-e frică* („Plâng, dar nu de frică”); *După cum știi, de la el n-am aflat nimic* și *După cum știi de la el, n-am aflat nimic*; *Dacă nu vii, mâine plec* și *Dacă nu vii mâine, plec*; cf. și interdicția de a se pune virgulă după *lui* articol și posibilitatea (dar nu obligativitatea) de a o folosi după *lui* pronume (**Lui**, *Ion nu-i place*; *Datorită lui, Ion a putut pleca*)³⁸. Numeroase cazuri care admit segmentări diferite sunt percepute ca atare de către toți vorbitorii. Adesea, o segmentare nepotrivită sau incorectă, realizată prin intermediul intonației și al pauzei, o accentuare mai puțin obișnuită reprezintă surse ale comicului în literatură (îndeosebi în teatru), dar și în viața cotidiană.

Deși nu constituie o soluție universală de clarificare a construcțiilor omonime, punctuația corectă le distinge, în general, în practica limbii, în vederea unei lecturi adecvate, în cadrul căreia cititorul nu va folosi deloc la discreție semnele de punctuație. Favorizată și de unele omonimii morfologice (de obicei, cazuri cu formă identică), ambiguitatea sintactică e foarte frecventă atât în vorbire, cât și în scriere. În asemenea situații, singura cale de a înțelege exact mesajul o constituie distribuția diferită a formelor identice în enunțuri unde ele vor avea funcții sintactice distincte. În concluzie, pentru soluționarea diverselor tipuri de echivoc, rămâne hotărâtor recursul posibil la indicii intonativi în vorbire (la scheme intonative diferite) și la indicii punctuației în scris, desigur, pe lângă ceilalți factori (flexiunea cuvintelor, topica, proprietatea exprimării etc.).

Dar nu în toate situațiile ambiguitatea sintactică poate fi înlăturată printr-o rostire specială, nici punctuația nu reprezintă o soluție universală în acest sens. Există cazuri care necesită explicitări din partea vorbitorului; vezi enunțuri de tipul: *A trecut noaptea*; *Maria o lasă pe Ioana liniștită*; *Eu am prieteni mai buni ca Ion*; *Așteaptă seara*; *Noaptea cutreieră munții*. Așadar, pentru rezolvarea omonimiei, nu totdeauna este suficientă stabilirea microcontextelor și, de aceea, se recomandă cercetarea contextului mai amplu, pentru deplina lămurire a înțelesului și a formei gramaticale, mai ales că structurile de mai sus conțin, în primul rând, ambiguități semantice.

S-a afirmat adesea că factorul care rezolvă total sau parțial ambiguitatea este *contextul*, adică acel complex sintagmatic care

³⁸ Să ne amintim acea frază celebră vorbind despre faptul că, atunci când plecau la război, tinerii romani cereau avizul oracolului, al cărui mesaj era „In bellum ibis, peribis non redibis”, adică „Vei merge la război, vei pieri nu, te vei întoarce” (în această traducere, virgula pusă după *nu* este capabilă să transforme negația în afirmație). Vezi G. I. Tohăneanu, Teodor Bulza, *O seamă de cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 155.

„actualizează și *impune* (subl. aut.) una dintre semnificații”³⁹, precizând sensul lexical sau gramatical al unui omonim. Contextul lingvistic (discursiv) și cel extralingvistic (situațional, mai larg) nu trebuie neglijate pentru asigurarea clarității în comunicarea mesajelor și pentru identificarea corectă a semnificației, fapt demonstrat și de analiza distribuțională.

În mod obișnuit însă, omonimele au comportament contextual diferit: ele nu apar în aceleași tipuri de contexte decât în cazuri foarte rare. Chiar atunci când acest lucru se întâmplă, ambiguitatea este înlăturată prin intermediul situației generale de comunicare, așa cum se petrec lucrurile și cu polisemia: „Aplicând permutarea, substituția, distribuția, orice cuvânt poate ieși din ambiguitate omofonică, chiar și într-un context formulat echivoc”⁴⁰.

Multe enunțuri rămân echivoce numai virtual (potențial, în principiu) și admit mai multe interpretări deosebite prin funcția sintactică a componentelor enunțului doar dacă le desprindem din contextele lor lingvistice și nu le cunoaștem pe cele extralingvistice, care, alături de intonație, înlesnesc orientarea interpretării într-un singur fel⁴¹. Pe de altă parte, posibilitatea unor interpretări sintactice multiple este anulată de conținutul de gândire absurd, inadmisibil, pe care l-ar evoca unele dintre acestea. Un rol important îl au, cum s-a văzut, intonația, punctuația, ordinea cuvintelor și alegerea lor potrivită, alături de adăugirile și de completările emițătorului pe parcursul comunicării.

Tot contextul rezolvă și acele omofonii foarte frecvente în fluxul continuu al vorbirii, în care sunt implicate nivelurile fonetic și lexical: *am să pun / am săpun* (vezi și jocul de decupaj fonic, valorificat în reclame: folosind, la spălare, Bona Black, *negrul seduce*, în comparație cu detergentii obișnuiți, prin utilizarea cărora *negrul se duce*; reclama la guma de mestecat care „ți face gura *de mentă* (sau *dementă*?!)”). În acest sens, scrierea corectă (legată de nivelul fonetic) se asigură doar printr-o analiză mentală justă a ceea ce în vorbire apare ca o îmbinare identică de sunete.

Iată un alt exemplu demn de semnalat: prin nordul țării, „ficatului” i se spune, cu un cuvânt împrumutat din maghiară, *mai* (< magh. *máj*), care se încadrează într-o amplă serie omonimică: *mai*₁, adverb < lat *magis* (REW 5228, CDDE 1041, PEW 1015), *mai*₂ „a cincea lună a anului” < lat. *maius* (REW 5250, CDDE 1040, PEW 1018), *mai*₃ „bătător, pisălog” < lat *malleus* (REW 5268, CDDE 1038, PEW 1017)⁴². Din aceleași sunete (*m*,

³⁹ Tatiana Slama-Cazacu, *Despre studiul omonimiei în lanțul discursiv*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, 1965, p. 843.

⁴⁰ Vasile Șerban, Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 95.

⁴¹ Vezi Sorin Stati, *Omonimia sintactică*, în LL, XI (1966), p. 389-391.

⁴² Vezi și G. I. Tohăneanu, *Cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 32.

a, i) este alcătuită și ortograma *m-ai*, care constituie forma elidată a pronumelui personal *mă* + persoana a II-a singular a verbului auxiliar *a avea* (**m-ai văzut**, **m-ai certa**). Asemenea cazuri, cum e cel al lui *mai*, ridică și serioase probleme de traducere, dacă se pornește exclusiv de la definițiile din dicționarele explicative ale limbii române; pentru rezolvarea acestei ambiguități, în vederea transpunerii unității *mai* în franceză, de pildă, se recurge la studierea atentă a contextului și, în funcție de aceasta, vom avea *mai* [mE] pentru „a cincea lună a anului”, *plus, encore, davantage* pentru rom. *mai*, adverb etc.

Spre deosebire de română, în limba franceză predomină grupul ritmic ca unitate fonetică în rostire: în consecință, foarte frecvente sunt ambiguitățile de decupaj al lanțului fonc, întrucât cuvintele se pronunță legate unele de altele, rapid și fără pauză după fiecare dintre ele, așa că aceleași realități fonice îi pot corespunde semnificații radical diferite⁴³. În anumite contexte frastice, prezența secvențelor omofone (echivoce în pronunțare) poate conduce chiar la o ambiguitate reală.

Astfel, se rostesc identic structuri ca: *l'affiche* și *la fiche*, *quelque* și *quel que*, *quelquefois* și *quelques fois*, *c'est / ces / ses / s'est*, *voici celle qui l'aime* și *voici celle qu'il aime*, *c'est la confédération* și *c'est là qu'on fait des rations*, *l'admiration* și *la demi-ration*, *tu l'as cueilli*, *tu la cueillis* și *tu l'accueillis*, *trop heureux* și *trop peureux*, *calorifère* și *qu'alors y faire*, *il est ailleurs* și *il est tailleur*, *j'ai tout fait* și *j'étouffais*, *il est ouvert* și *il est tout vert*, *un des espoirs* și *un désespoir*, *un des avantages* și *un désavantage*, *à sept heures* și *à cette heure*, *(l'ours) est maître au pôle*, *(Paris) est métropole* și *(Virginie) aimait trop Paul*. În scris, nu există, în principiu, probleme de decupaj, enunțurile sunt absolut clare, în măsura în care cuvintele sunt încadrate prin semne grafice univoce de demarcație (blancuri, apostrof, liniuțe). În schimb, în alte situații, receptorul unui enunț scris se poate găsi în dificultatea de a nu ști cum să opteze între cele două pronunțări posibile (vezi [fil] sau [fis] în „Elle a perdu ses *films*”, propoziție care conține o ambiguitate efectivă, întrucât pluralul *films* corespunde atât singularului *fil* „fir”, cât și singularului *film* „fiu”).

Valoarea semantică a acestor grupuri fonice se identifică prin context, care, în absența indicilor intonativi siguri, ne ajută să alegem decupajul corect, prin relația cu alte semne ale discursului, deseori numai prin situația de comunicare sau grație altor fapte extralingvistice.

⁴³ Una dintre marile dificultăți ale limbii franceze o reprezintă faptul că omonimia se referă nu numai la cuvinte izolate, ci și la grupuri de cuvinte, ceea ce creează, pentru receptor, probleme de decupaj al lanțului fonc, de demarcație între cuvinte (mai ales scoase din contextul larg) și puține sunt, în acest caz, procedeele demarcativ oferite de pronunțarea curentă a locutorului. De altfel, ambiguitățile privind segmentarea lanțului vorbirii în cuvinte depind de caracteristicile fiecărei limbi în parte.

*

În rezolvarea omonimiei, un rol hotărâtor îl deține și *locul de apariție a omonimului în context*, în special poziția lui față de sfârșitul enunțului: dacă informația globală anterioară cuvântului respectiv este mai bogată (lucrul cel mai potrivit pentru receptarea corectă a omonimelor), șansele de anticipare a înțelesului acestuia sunt mai mari. Important este, așadar, volumul de elemente informaționale care precedă omonimul.

Problema locului unui cuvânt se pune prin referire explicită la poziția contextuală, o importanță aparte având-o așa-numitul „stocaj informațional”⁴⁴ în anumite locuri din text: cantitatea de informație adusă de o componentă variază în funcție de locul ei în context. Într-un enunț ca *O masă mare se pregătea în sufragerie*, semnificația cuvântului *masă* nu se precizează decât „târziu”, adică în momentul pronunțării ultimului segment al enunțului, „(...) în sufragerie”; dacă însă mesajul este altfel organizat: *În sufragerie se pregătea o masă mare*, informația acumulată până la apariția cuvântului *masă* elimină ambiguitatea, verificându-se astfel, încă o dată, importanța contextului lingvistic în cadrul comunicării verbale.

Prin anticipație, cititorul, orientându-se după forma și conținutul unităților lexicale care precedă omonimul, identifică sensul lui lexical sau gramatical. Alta este situația când rezolvarea omonimiei se realizează cu ajutorul contextului din dreapta. În plus, receptorul are posibilitatea să înlăture la timp echivocul și să decodeze corect semnificația enunțului dacă „deomonimizatorul” (termenul care ajută la evitarea omonimiei)⁴⁵ e situat la distanță mică de omonim.

Pentru precizia comunicării și deci pentru o receptare optimă a mesajului, trebuie create contexte bine organizate, în cadrul cărora „este preferabil ca omonimul să aducă o informație cât mai mică și să fie *el determinat* (subl. aut.) de context, în loc ca el să determine sensul ansamblului”⁴⁶. Pe lângă aceasta, este recomandabil ca omonimul să fie înconjurat de multe determinări și să se afle în poziție contextuală favorabilă dezambiguizării, lucru cu atât mai necesar când cuvântul (sensul) respectiv este mai rar folosit, fără prea multe șanse de apariție în conștiința receptorului.

Rezolvarea omonimiilor în context își dovedește, astfel, utilitatea atât din punct de vedere teoretic, cât și practic, deși, în foarte puține cazuri,

⁴⁴ Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 844.

⁴⁵ Vezi Valentin Moldovan, *op. cit.*, p. 169-172; idem, *Mijloace de deomonimizare*, în „Cercetări lingvistice”, Timișoara, 2002, p. 38-45.

⁴⁶ Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, București, Editura Științifică, 1968, p. 449.

nici proba contextului nu este edificatoare, fiind posibilă îmbinarea ambelor omonime (sau a tuturor omonimelor) din grupul respectiv cu sensul altui / altor cuvinte. De remarcă, de aceea, însemnătatea deosebită pe care o are *lungimea* segmentului ales pentru stabilirea identității semantice a unui lexem, precum și ordinea celorlalte cuvinte din întregul context.

*

Dacă omonimele beneficiază, la înregistrarea lor în dicționare, de o marcă grafică distinctivă (un indice numeric așezat la umărul drept al cuvântului), dimpotrivă, în *actul comunicării*, în elaborarea mesajelor, fenomenul prezintă anumite particularități care nu pot fi ignorate: omonimia codului este diferită de omonimia mesajelor, dată fiind dubla relație a acestora cu emițătorul și cu receptorul⁴⁷.

S-a afirmat adesea că omonimia nu constituie o dificultate nici pentru vorbitor, nici pentru ascultător; mai mult, că ea nici nu există pentru emițător, căci el știe dinainte la care sens al cuvântului se va referi în momentul exprimării, adică are în vedere, principial, o anumită semnificație lipsită de echivoc (înțelesul *unuia* dintre omonime). Într-adevăr, introducerea unui omonim într-un enunț presupune alegerea obligatorie (impusă de funcția de comunicare) a unuia singur dintre două sau mai multe accepții posibile. Pentru locutor, orice enunț rostit la un moment dat nu poate fi decât realizarea unei singure structuri semantico-sintactice: în majoritatea cazurilor, ghidat de nevoia comunicării, emițătorul va proceda, în enunțurile sale, la o selecție riguroasă a cuvintelor, determinând actualizarea, în context, a unui anumit sens sau a unuia dintre omonime, pentru a evita situațiile ambigue.

În felul acesta, încercăm să răspundem și la întrebarea care se regăsește în aproape toate lucrările consacrate acestui fenomen: este omonimia și o problemă de emiterie sau doar una de receptare? Chestiunea rezolvării omonimiei trebuie pusă – credem – încă din momentul emiterii unui mesaj, de a cărui organizare depinde înțelegerea exactă a acestuia și deci și a sensului fiecărui cuvânt în parte: cu cât mesajul va fi mai bine structurat din punctul de vedere al locului în care apare omonimul, cu atât se va înlesni receptarea corectă, iar interlocutorul nu va fi confruntat cu o problemă de alegere între două eventuale variante de decodare: „Dacă presupunem că receptorul rezolvă omonimia datorită unei anumite organizări (specifice) a mesajului, va trebui să admitem că această organizare e datorată unei acțiuni de selectare, de ierarhizare etc. – mai mult sau mai puțin intenționată, în vederea facilitării procesului de

⁴⁷ *Ibidem*, p. 438.

comunicare – făcută de emițător, deoarece acesta, bazat pe propria sa experiență de comunicare, nu ignoră faptul că omonimia creează obstacole în realizarea funcției de comunicare”⁴⁸.

Omonimia reprezintă și un fenomen de codare, o problemă pentru locutor, care, în organizarea mesajului, se adaptează receptorului, „alege semnele din sistemul lingvistic cunoscut de acesta, preferă valorile semnificative pe care știe că le cunoaște partenerul, utilizează corelatele situaționale comune cu el”⁴⁹. Receptarea corectă a omonimelor depinde, în mare măsură, de o bună organizare a emiterii: destinatarul mesajelor, totdeauna confruntat cu variante scrise sau orale ale acestora, îi va asocia fiecărei forme semnificația adecvată, alegerea fiindu-i permisă în și prin context.

Emițătorul este, pentru sine însuși, propriul receptor. În dorința de a evita ambiguitatea, el are la dispoziție diferite strategii, care variază în funcție de stadiul elaborării mesajului: corectări înainte de a risca să înceapă construcția frazelor printr-o secvență ambiguă, corectări imediate în cursul comunicării, întoarceri în text sau comentarii în poziție incidentă, parafrazări, rectificări la sfârșit, evitarea, pe tot parcursul comunicării, a situațiilor ambigue⁵⁰. Acela care este conștient de modul cum trebuie să fie organizată exprimarea va fi apt și pentru o înțelegere corectă a acesteia și invers.

Arătăm, mai sus, că este absolut necesar ca, în procesul decodării mesajului, receptorul să se raporteze la contextul lingvistic (discursiv), alcătuit din înșiruirea liniară a cuvintelor în îmbinări numite curent propoziții și fraze (enunțuri). Dincolo de acesta, înglobându-l, alături de alte auxiliare, coexistă întregul context explicit, situațional⁵¹. Deși are un rol esențial în tehnica limbajului, contextul lingvistic nu este atotputernic în ghidarea exprimării și a înțelegerii unui mesaj. Sunt și situații în care evitarea omonimiei nu se poate face decât după ce receptorul cere emițătorului informații suplimentare sau dacă este suficient stocajul informațional de dinainte de apariția omonimului în context.

Referindu-ne la problema rezolvării practice a omonimiei, a mecanismului de selectare în dinamica vorbirii, este indicat să avem în vedere „nu numai omonimul «în sine», ci omonimul cu cuvintele din jurul

⁴⁸ *Ibidem*, p. 439-440.

⁴⁹ Idem, *Limbaj și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale*, București, Editura Științifică, 1959, p. 312.

⁵⁰ Pentru strategiile de evitare a ambiguității, vezi Catherine Fuchs, *Les Ambiguïtés du français*, Paris, Éditions Ophrys, collection „L’essentiel français”, 1996, p. 76-79.

⁵¹ Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Principiul adaptării la context*, în SCL, V (1954), nr. 1-2, p. 237.

său în actualitatea lanțului discursiv”⁵². Așadar, discuția despre rezolvarea omonimiei va avea în vedere nu doar raportarea strictă la seriile omonimice din limbă, cu semnificațiile posibile ale cuvintelor, ci și acel complex sintagmatic din momentul exprimării, care evidențiază (și impune totodată) una dintre semnificații.

Chiar dacă, din punct de vedere lingvistic, omonimele sunt considerate drept cuvinte diferite, în cursul comunicării, ele joacă rolul unor forme identice care dobândesc sensuri distincte. Pentru vorbitorii și ascultătorii obișnuiți, care nu știu nimic, de pildă, despre originea diferită a lui *păr*₁ „plete” și *păr*₂ „pom fructifer”, care nu știu, poate, nimic nici despre omonimie, aceste forme au rolul unor cuvinte identice: practica i-a deprins pe interlocutori să le poată da accepții deosebite. Semnificațiile variate n-ar trebui să constituie o piedică în cursul comunicării, întrucât, după cum am menționat, există numeroase mijloace spre a se realiza o înțelegere precisă din partea receptorului. În pofida sensurilor uneori foarte disparate, nimeni nu protestează la utilizarea aceluiași denumiri pentru realități complet diferite, și aceasta nu numai datorită învățării limbii, care i-a făcut cunoscute fiecărui individ aproape toate înțelesurile cuvintelor (deci și pe acelea ale formelor omonime), ci și datorită obișnuinței de a atribui unor termeni identici ca formă accepții multiple și de a le înțelege în raport cu împrejurările. Orice vorbitor are competența de a atribui unui cuvânt semnificații deosebite și de a le interpreta ca atare în situația semiotică dată, cu toate că apariția omonimelor într-un enunț îi poate conferi acestuia caracter echivoc. Dacă cineva nu cunoaște sensul de „cioban” al cuvântului *păcurar*, auzind fraza „*Păcurar* la oi am fost, / Oile nu mă cunosc” dintr-un cântec popular, va căuta să perceapă mesajul în ansamblu, pentru ca, pe baza lui, să desprindă noua semnificație, pe care nu o știa. La fel, cine aude cântecul „Mi-a trimis bădița *carte*”, va înțelege că termenul este sinonim cu „scrisoare”, nu cu „volum”. Când cineva spune *Văd acest lac*, receptorul va înțelege, conform situației de comunicare, că e vorba fie de „întindere de apă”, fie de „vopsea”, dar niciodată invers decât s-a gândit vorbitorul.

În foarte puține cazuri, poate fi luat în considerare efectul negativ al omonimiei (pentru receptarea unui mesaj), întrucât acestei afirmații i se opun circumstanțele variate ale emiterii, distribuția diferită a omonimelor lexicale și lexico-gramaticale etc. „Existența omonimelor nu dă naștere la confuzii în comunicare, cititorul putând să identifice de obicei cu toată siguranța la care din cele două omonime se referă textul”⁵³.

⁵² Idem, *Despre studiul omonimiei în lanțul discursiv*, p. 843.

⁵³ Sorin Stati, *Elemente de analiză sintactică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 177.

*

Afirmam mai sus că, de regulă, omonimele folosite în comunicarea orală ori în cea scrisă sunt receptate corect în și prin context, fapt care i-a determinat pe unii cercetători să afirme că ele nu reprezintă deloc un pericol pentru exprimare, ci, dimpotrivă, o sursă a expresivității, căci contribuie la crearea jocurilor de cuvinte. Alții, exagerând, consideră omonimia drept un factor de confuzie între cuvinte, o sursă a ambiguităților care compromit actul comunicării. Într-adevăr, nu trebuie ignorată posibilitatea de a atribui două sau mai multe semnificații diferite unei construcții sau unei componente a ei. Prin aceasta, ne referim la ceea ce lucrările de specialitate numesc *ambiguitate* (*amfibologie* sau *echivoc*), adică o situație lipsită de precizie, de claritate, privind unele cuvinte, expresii și enunțuri dintr-o limbă, însușire a unor construcții ori enunțuri de a avea mai multe înțelesuri, ca o consecință semantică a omonimiei și a polisemiei, de unde posibilitatea de a le interpreta în mai multe feluri⁵⁴.

O unitate lingvistică (lexicală, morfologică, sintactică) este efectiv ambiguă dacă dă naștere la o pluralitate de interpretări, care se exclud în context. În funcție de categoria de omonime dintr-o construcție, ambiguitatea poate fi de mai multe tipuri.

1) Există propoziții care, luate izolat, pot fi analizate diferit din punct de vedere semantic: echivocul se datorează prezenței, în structura lor, a unui cuvânt care face parte dintr-o serie de omonime lexicale. Astfel, propozițiile **Banca era foarte aproape, Au intrat amândoi în baie, Am văzut o broască, Și-a închis casa** conțin ambiguități lexicale, ca urmare a prezenței omonimelor de acest fel: *bancă*₁ „scaun” și *bancă*₂ „întreprindere financiară”, *baie*₁ „(încăpere cu) cadă” și *baie*₂ „mină”, *broască*₁ „batracian” și *broască*₂ „mecanism montat la o ușă, la un sertar etc., pentru a le înclua cu ajutorul unei chei”, *casă*₁ „locuință” și *casă*₂ „seif; ghișeu sau încăpere într-o instituție, unde se fac încasările și plățile”. În asemenea situații, citirea întregii propoziții nu este suficientă pentru evitarea confuziei și e nevoie de un context mai amplu; soluția *dezambiguizării* (procedeu lingvistic constând în înlocuirea unui enunț ambiguu prin altele sinonime neambigue⁵⁵) este dată de specificările contextuale (prin intermediul determinantilor). Un rol important, în acest caz, îl deține *colocabilitatea*, „capacitatea sensurilor lexicale ale cuvintelor dintr-o propoziție de a închea îmbinări de sensuri care alcătuiesc, împreună cu

⁵⁴ Vezi Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *op. cit.*, p. 21, s.v. *ambiguitate*. Dimpotrivă, *claritatea*, calitate opusă ambiguității sau echivocului, presupune evitarea posibilităților de confuzie, de înțelegere în mai multe feluri a unui enunț.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 111-112, s.v. *dezambiguizare*.

alte îmbinări asemănătoare, conținutul general al propoziției”⁵⁶. De pildă, un enunț precum „Am văzut o *broască* râioasă” face imposibilă, în context, accepția „mecanism pentru închis ușile”, după cum altul ca „Am văzut o *broască* defectă” exclude sensul de „batracian” al substantivului în discuție.

În franceză, frecvența omonimelor (a omofonelor) mărește riscul ambiguităților. Astfel, unor forme unice ca rostire le corespund mai multe semnificații distincte, care pot fi înțelese în mai multe feluri de către un receptor: de pildă, pronunțarea [so] a unor grupuri de sunete trimite la următoarele „traduceri” grafice: *sot* „prost”, *saut* „salt, săritură”, *sceau* „sigiliu, pecete, ștampilă”, *seau* „găleată”⁵⁷.

2) Propoziția „*Am fost* în excursie” conține o ambiguitate morfologică (omonimia gramaticală a formei verbale de persoana I, *am fost*, care poate fi percepută ca singular sau ca plural: *eu / noi*).

3) Construcțiile *Așteptarea oaspeților e inutilă*, *Îl văd pe Ion mergând pe stradă* includ ambiguități sintactice; pentru prima dintre ele, există, virtual, două interpretări semantice diferite: „Oaspeții așteaptă pe cineva” sau „Oaspeții sunt așteptați de cineva”; pentru a doua – patru: „(Îl văd pe Ion) că merge pe stradă” / „(Îl văd pe Ion) care merge pe stradă” / „(Îl văd pe Ion) când Ion merge pe stradă” / „(Îl văd pe Ion) când eu merg pe stradă”. E vorba despre grupuri sintactice sau propoziții cu aceeași componentă, deosebite ca semnificație datorită organizării sintactice, despre enunțuri identice din punct de vedere fonologic și lexical (conțin aceleași cuvinte), dar diferențiate cel puțin prin rolul sintactic al unui termen⁵⁸.

De altfel, omonimia sintactică a fost definită, în general, prin referire la acele „structuri cu organizare diferită, la nivel sintactic, cărora le corespunde aceeași organizare fonologică”⁵⁹; omonimia sintactică reprezintă „relația la nivel sintactic ce se stabilește între părți de propoziție, propoziții sau fraze cu aceeași organizare fonologică care sunt însă diferite în privința *informației sintactice* (subl. aut.) transmise (a *funcției sintactice* – subl. aut.)”⁶⁰, cu precizarea că, de cele mai multe ori, aceasta rămâne în stadiul de ambiguitate neactualizată.

⁵⁶ Valentin Moldovan, *Rolul contextului în deomonimizare*, p. 169.

⁵⁷ E vorba despre ambiguități reale în comunicarea orală, datorate „coliziunii” accidentale dintre complexul sonor identic al mai multor semne lingvistice diferite.

⁵⁸ Sunt distincte din perspectiva informației sintactice, existând nonidentitate, în planul funcției sintactice, a termenilor componente; rolurile constituenților sintagmatici nu sunt aceleași, fapt cu repercusiuni la nivelul analizei sintactice.

⁵⁹ Sorin Stati, *Omonimia sintactică*, p. 388.

⁶⁰ Luminița Hoarță-Lăzărescu, *op. cit.*, p. 192; vezi p. 136-137 și p. 186-187, pentru deosebirea omonimiei lexicale de ambiguitatea lexicală, respectiv, pentru distincția omonimie sintactică / ambiguitate sintactică.

Așadar, în limba română, echivocul poate apărea ca rezultat al omonimiei lexicale sau ca posibilitate a unei duble analize a formelor gramaticale ori a construcțiilor sintactice dintr-o propoziție (cu implicații morfologice, desigur). Opțiunea pentru una dintre cele două modalități potențiale de analiză îi revine receptorului de mesaj lingvistic. De remarcat, o dată în plus, faptul că problema ambiguității se pune mai ales când propoziția conține omonime lexicale sau gramaticale (cuvinte care poartă același înveliș sonor, dar au sensuri total diferite).

Am arătat cum schimbarea topicii (alături de alte mijloace) înlătură ambiguitatea din enunțuri ca: *A luat cărțile de pe birou* („A luat de pe birou cărțile” sau „A luat numai acele cărți care se aflau pe birou, nu și altele?”); *A venit toamna, Seara venea mai devreme* („înserarea” sau „el, ea”? – subiect acordat cu verbul sau subiect subînțeleș?); *Spune anecdota lui Mircea* (dublă structură de constituenți, corespunzând interpretărilor „Spune anecdota povestită de Mircea” sau „Spune-i lui Mircea anecdota”); *A rămas colegul nostru* (propoziție analizabilă în două feluri: verb copulativ + nume predicativ sau verb intransitiv + subiect), fie că segmentarea șirului e aceeași: [(A rămas) (colegul nostru)], fie că aceasta diferă: [spune] [anecdota lui Mircea] sau [spune] [anecdota] [lui Mircea] (genitiv, respectiv dativ).

Se observă că, uneori, rezolvarea ambiguității sintactice are ca obiectiv segmentarea diferită a aceleiași secvențe. În aceste situații, există mai multe mijloace de dezambiguizare: substituirea omonimelor lexicale prin sinonime care înlătură echivocul sau înlocuirea unui cuvânt cu un echivalent al lui (un pronume), adăugarea unei părți de propoziție în interiorul structurii sintactice ambigue sau, dimpotrivă, suprimarea uneia dintre acestea; cf. enunțurile reformulate: *Au intrat amândoi în cadă / în mină, Înserarea venea mai devreme, (Le-) a luat de pe birou, Seara, el venea mai devreme* etc., neuitând, bineînțeleș, nici importanța factorilor extralingvistici, care contribuie adesea la dezambiguizarea mesajului.

După cum se știe, echivocul (cf. lat. *aequus* „egal, asemănător” și *vox* „voce, sunet, cuvânt, vorbire”) reprezintă o exprimare neclară, ambiguă, confuză, în principal, în vorbirea curentă, datorată omonimelor sau folosirii necorespunzătoare a unor cuvinte omofone sau omografe, a sensului contextual al unui cuvânt, a accentului, a topicii și a punctuației. Echivocul lexical este determinat de omonimie sau de utilizarea improprie a omografelor, care impun, în aceste condiții, prezența accentului, ca element grafic diferențiator: „*Umbrele se zăreau pretutindeni*” („*umbrele* copacilor” sau „*umbréle* de ploaie?”); „*Am luat cu mine niște copii*” (*copii* după acte sau *copii* „școlari?”); „*Este o haină fără pereche*” („o îmbrăcămintă” sau „o ființă rea?”) sunt cazuri în care echivocul este înlăturat prin marcarea cu accent a cuvintelor vizate, îndeosebi atunci când

fragmentul luat în considerare este prea mic și nu poate oferi raportarea la un context mai larg⁶¹. Pe de altă parte, echivocul (termen căruia îi corespunde o plastică și sugestivă expresie românească: *vorbirea în doi peri*), cu toate consecințele lui nedorite, se ivește, deseori, în mod involuntar, fapt din care rezultă, și mai mult, necesitatea supravegherii atente a exprimării.

Pentru receptor, confuziile determinate de existența mai multor sensuri diferite, numite prin același complex sonor, sunt destul de frecvente. Aparține însă competenței lingvistice capacitatea vorbitorilor nativi de a „simți” enunțurile echivoce ca atare și de a percepe semnificațiile lor deosebite. Emițătorul unui mesaj va recurge, cum e și firesc (selectiv sau combinându-le), la mai multe tipuri de indicii lingvistice (intonație, punctuație, flexiune, ordinea cuvintelor), care permit construirea unei secvețe univoce și deci prevenirea și evitarea ambiguității, va folosi mijloacele contextuale de dezambiguizare pe care i le furnizează limba, modificând lexical sau / și structural textul.

Chiar dacă – am văzut – riscurile ambiguității se pot minimaliza, întrebarea care se pune este următoarea: oare e posibil ca acestea să fie evitate complet? S-a afirmat, nu o dată, pe bună dreptate, că mesajul univoc (din care ambiguitatea lipsește cu desăvârșire) e o utopie; teoretic, în stilul științific, nu există nici o formă de ambiguitate; practic, lucrurile stau întrucâtva altfel, căci, în limbă, aproape orice mesaj riscă să fie echivoc, fie și numai din punctul de vedere al structurilor sintactice.

Puține ambiguități efective decurg însă din prezența omonimelor, în măsura în care o diversitate de indici contextuali imediați permite cel mai adesea să știm cu ce unități lexicale avem de-a face; dacă nu s-ar întâmpla astfel, comunicarea ar avea mult de suferit. De aceea, ambiguitatea de orice tip (lexicală, morfologică, sintactică, a decupajului în lanțul vorbirii) n-ar trebui privită ca un regretabil defect al limbilor așa-numite „naturale”, ci ca o caracteristică de bază a acestora, în strânsă legătură cu însăși evoluția și dezvoltarea lor⁶².

*

Am subliniat mai sus faptul că, la nivelul enunțului, receptorul de mesaj lingvistic, care decodează informația transmisă de emițător, se confruntă cu numeroase cazuri de ambiguitate. Deși vorbitorul știe totdeauna ce vrea să comunice, există și situații în care multipla

⁶¹ Pentru această problemă, vezi Mioara Avram, *Note asupra accentului ca mijloc de diferențiere semantică în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei, 1958, p. 53-58; Romulus Vulpescu, *Este necesar accentul grafic în ortografia noastră?*, în LR, XI (1962), nr. 2, p. 181-189.

⁶² Vezi, în acest sens, și Catherine Fuchs, *op. cit.*, p. 80.

interpretare (mai ales sintactică) intervine și pentru emițătorul de mesaj, fie în cazul vorbitorului instruit, apt de a observa echivocul sintactic, fie pentru locutorul care, în mod deliberat, ambiguizează propoziția sau fraza, propunându-și să se exprime în așa fel încât spusele lui să poată fi percepute cel puțin în două moduri. Așadar, dacă unii vorbitori se străduiesc să evite ambiguitățile, alții, dimpotrivă, le caută: în anumite împrejurări, emițătorul îl poate antrena pe interlocutorul său spre o falsă pistă interpretativă, ajungându-se, astfel, la o ambiguitate efectivă, la un echivoc real.

E adevărat că, ghidat de alte nevoi decât cele ale comunicării obișnuite (în special, căutarea „ludică” a mesajelor cu sens dublu), vorbitorul poate crea, voluntar, un mesaj (un enunț) cu caracter plurivoc, conceput astfel pentru diverse decodări. Nu este vorba, în aceste cazuri, de o „slăbiciune” a sistemului lingvistic, ci, dimpotrivă, de o „supraexploatare” a acestuia.

Combătută de nevoia de claritate care domină limbajul curent, ambiguitatea este deseori căutată de scriitori în scopuri stilistice, iar confuziile omonimice constituie surse ale jocurilor de cuvinte în literatură. În stilistică, acest procedeu bazat pe echivocul lexical sau gramatical rezultă din posibilitatea de a analiza diferit, din perspectivă semantică, un cuvânt sau o sintagmă, în funcție de context. Din acest punct de vedere, ambiguitatea poate fi definită drept figură de stil care constă în a utiliza intenționat o construcție lexico-gramaticală echivocă, adesea expresivă, cu funcție ironică.

Datorită identității formale, omonimia poate servi ca mijloc de creare a ambiguității voite, a comicului verbal, a calamburului, a epigramei, a caricaturilor, a șaradelor, a definițiilor de la careurile de cuvintele încrucișate (al căror scop este inducerea în eroare a celui ce le dezleagă), a unor jocuri de cuvinte prezente în reclame, în titlurile din presă⁶³ ori în anecdote. De altfel, echivocul lexical (semantic) reprezintă esența jocurilor de cuvinte, tehnica proprie calamburului perfect, realizat prin jocul omonimelor. Acestea sunt întrebuințate uneori cu valoare stilistică, în scopul obținerii unui efect comic (prin evidențierea sensurilor ambilor termeni întâlniți într-un context relativ îngust).

Prin definiție, jocul de cuvinte este consecința identității formale (fonice și grafice) a unor (îmbinări de) lexeme cu sensuri total diferite (omonime) sau numai a identității acustice a acestora (joc de cuvinte bazat

⁶³ Pentru această problemă, vezi Monica Huțanu, *Puns and Other Forms of Language Play in Headlines*, în „Caiet de semiotică”, nr. 15/2004, p. 111-115.

pe omofonie), presupunând crearea unui efect de surpriză, prin trecerea cu ingeniozitate de la o structură la alta cu aceeași formă sonoră⁶⁴.

Așadar, omonimia reprezintă și o sursă însemnată de efecte expresive, dând naștere unei game variate de jocuri de cuvinte, în cadrul cărora emițătorul poate recurge la ambiguități privind toate nivelurile limbii (lexical, lexico-gramatical, morfologic, sintactic). Cel mai cunoscut dintre acestea este calamburul, procedeu stilistic, adesea având caracter umoristic, care exprimă echivocul, prin prezența, în același text, a unuia sau a mai multor omonime (ori omografe, omofone). Această figură de stil se sprijină totdeauna pe ambiguitate (mai ales una de ordin semantic), pe folosirea unei expresii echivoce din cauza omonimiei cu alt cuvânt sugerat de context ori chiar prezent în mesajul respectiv. Procedeu în discuție poate fi rezultatul echivocului fonetic provenit din identitatea sonoră a anumitor cuvinte sau a unor grupuri de cuvinte, din alăturarea sau din substituirea a două omofone cu sensuri diferite.

„Formă de manifestare a funcției ludice a limbajului, calamburul se realizează prin exploatarea intenționată a mai multor fenomene lingvistice”⁶⁵, printre care menționăm omonimia, polisemia și paronimia. Prin calambur, este valorificată ambiguitatea lexicală (datorată omonimiei sau polisemiei) care permite analize semantice diferite, condiționate contextual, ale aceluiași semnificant.

În calambururi, apropierea omonimelor determină, în mod deliberat, posibilitatea unei duble interpretări a textului, fapt care cere un plus de efort și, desigur, un spirit de inventivitate remarcabil. Efectul stilistic constă în faptul că lectorul descoperă sensul adevărat al cuvântului, în pofida semnificației aparente pe care o impune textul, metodă frecvent folosită în epigrame⁶⁶. Cazuri în care interlocutorii nu se înțeleg din cauza utilizării omonimelor sunt rare; ridicolul lor a fost deseori subliniat de I. L. Caragiale, autorul urmărind efectele comice (vezi omografele *sufragiu* „vot” – *sufragiu* „om de serviciu care servea la masă”, din celebra comedie *O noapte furtunoasă*).

Chiar anumite expresii omofone numai în ceea ce privește structura lor fonetică segmentală sunt exploatate câteodată cu intenții glumețe: „Toată lumea are *nare* / Numai cârnul *n-are nare*” (varianta regională *nare*

⁶⁴ Vezi, în acest sens, Pierre Guiraud, *Les Jeux de mots*, IIe édition, Paris, Presses Universitaires de France, collection „Que sais-je?”, 1979.

⁶⁵ Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997, p. 86, s.v. *calambur* (paragraf redactat de Mihaela Mancaș).

⁶⁶ Vezi articolul nostru, *Omonimia în textul literar*, în „Reflex”, I (2000), nr. 3, p. 28-30, unde am dat mai multe exemple în acest sens.

„nară”) sau lanțul ludic [stankastankastankastan], căruia îi corespund două eventuale grafii („Stanca sta-n castan ca Stan” sau „Stan ca Stanca sta-n castan”). În aceste cazuri, ambiguitatea nu se sprijină pe lexeme autonome, ci pe grupuri de cuvinte (e vorba despre un calambur segmentat). Nenumărate jocuri de cuvinte se bazează pe situații de acest fel, iar apariția lor în literatură creează dificultăți traducătorilor⁶⁷.

Și în franceză, omonimia reprezintă o bogată sursă de efecte stilistice. Omonimia grupurilor ritmice, caracteristică, de altfel, limbii franceze, dă naștere unui mare număr de jocuri de cuvinte, glume, calambururi, prin combinația lexemelor identice în ansamblul sonorității lor, care duce adesea la confuzia sensurilor acestora. Puține limbi au, ca franceza, capacitatea de a face să se întâlnească în același context serii întregi de omonime; iată un enunț în care acumularea silabelor rostite la fel surprinde prin rezonanța lor comică sau prin dificultatea de a fi pronunțate: „Un cheval *maure mort ne mord plus son mors*” (enunț în care silaba [mOR] este rostită de patru ori, corespunzând unor grafii diferite). Francezii se amuză cu sintagme ca „un *ver vert dans un verre vert*” („un vierme verde într-un pahar verde”), pronunțând de patru ori silaba [vER]. Pentru a se evita confuziile, se apelează la determinări (*verre à boire* „pahar (de băut)” sau *ver à soie* „vierme de mătase”).

Jocurile de cuvinte demonstrează, pe deplin, ideea că vorbitorul este conștient de prezența omonimelor în limbă, precum și puternica tendință care-l împinge să asocieze în conștiința sa cuvinte ce prezintă o asemănare oarecare, cu intenția de a glumi. Chiar dacă nu-i cunosc denumirea, vorbitorii obișnuiți recunosc omonimia și o pun în valoare în scopuri umoristice, în jocuri de cuvinte unde omonimele sunt utilizate deliberat, cu intenție parodică. De pildă, faptul că se poate face gluma „*Seamănă, dar nu răsare*” (când cineva spune că două ființe sau două lucruri se aseamănă, interlocutorul, dacă crede că nu există nici o asemănare, răspunde cu acest joc de cuvinte bazat pe omonimia celor două verbe *semăna*) demonstrează că, pentru locutor, sensurile „a arunca sămânța” și „a fi asemănător” sunt distincte unul de celălalt. Iată o altă anecdotă care a circulat înainte de 1989 și care mizează pe jocul aceluiași omonime: „Inginerul, către doi tractoriști care, în campanie, stăteau lungiți la umbră: – Mă, voi nu semănați? – Aăă, păi nu suntem frați”. Același lucru se poate spune despre omonimia lexico-gramaticală dintre *vin*₁,

⁶⁷ În capitolul *Graiuri bănățene de est într-o recentă culegere de folclor. Fonetica și lexicul*, din lucrarea *Studii lingvistice*, Timișoara, Editura Excelsior, 1999, Vasile Frățilă semnalează (p. 125-130) nenumărate greșeli de percepere a textelor dialectale, segmentări eronate ale acestora, din cauza neînțelegerii lor de către culegători, care apar în colecția lui Dumitru Șandru, *Folclor românesc*. Ediție îngrijită de Tudora Șandru Olteanu. Prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva, 1987.

substantiv „băutură alcoolică” și *vin*₂, formă verbală de la *a veni*, exploatată într-o anecdotă care circula tot înainte de 1989: „ – Care e cel mai rău *vin*? – Cel mai rău *vin* e că *vin* rușii și *vin* degeaba.”; vezi și „proverbele”, născocite ad-hoc, bazate pe omonimii gramaticale (morfologice) precum *fură*₁, persoana a III-a plural a indicativului perfect simplu de la *a fi* și *fură*₂, persoana a III-a plural a indicativului prezent de la *a fura*: „*Fură* oltenii în Banat.”; *a se uita*₁ „a privi” și *a se uita*₂, diateza reflexivă cu sens pasiv a verbului *a uita*: „Ochii care nu se văd *se uită*... la altcineva”.

Ambiguitatea și jocurile de cuvinte sunt foarte frecvent utilizate ca procedee stilistice în textele publicitare, în proverbe și zicători, în cântecele din jocurile copiilor, în folclorul românesc (unde o serie de „încurcături de limbă” pot fi speculate în acest sens), în caricaturi. Acestea din urmă, pe lângă jocurile de cuvinte, se sprijină, firesc, și pe un joc al imaginilor, pe asociațiile neobișnuite, uneori paradoxale, care provoacă umorul.

Jocurile de cuvinte ne întâmpină în comunicarea curentă, cotidiană (în formele ei subiective, expresive), dar și în textul literar, în situații tipice (replika spirituală, „bancul” lingvistic). Iată cum, într-un slogan publicitar, repetiția unei forme produce un efect de surpriză (întemeiat pe o diferențiere gramaticală și semantică între cele două forme identice): „La vremuri *noi*... tot *noi*”. Într-o reclamă televizată, un bărbat *golește* o halbă tocmai atunci când se marchează un *gol* la meciul de fotbal, iar în alta se spune „Vopsiți cu noi, vopsiți cu *Spor!*” (numele vopselei); vezi și jocul omografelor într-o reclamă la Opel Corsa în rate: „Nu *rata rata!*” („Adevărul”, nr. 3318, 14 februarie 2001, p. 9).

Jocul lingvistic bazat pe omonimie reprezintă mecanismul realizării umorului și în anecdotă: „ – Serviți bere la *țap?* – Noi servim pe toată lumea”. În acest sens, iată un alt exemplu, unde comicul este rezultatul „coliziunii” omonimice dintre fr. *ordonnance*₁ „(soldat de) ordonanță” și *ordonnance*₂ „rețetă medicală”, precum și al polisemiei verbului *exécuter* „a efectua, a îndeplini, a face” și „a pedepsi cu moartea”: se spune că, într-o dimineață, un căpitan din armata franceză avea o durere cumplită de cap și, de aceea, își trimite ordonanța la farmacie să-i cumpere aspirină. Peste câteva momente, soldatul se întoarce livid, foarte speriat și găfăind. Când căpitanul îl întreabă ce s-a întâmplat, el îi răspunde tremurând de frică: „Mergeți singur dacă doriți să vă cumpărați aspirină, pentru că eu n-am îndrăznit să intru”. Problema era următoarea: pe ușa farmaciei scria „Ici on *exécute* les *ordonnances*” și soldatul, în loc să înțeleagă, cum era normal, de altfel, „Aici se eliberează (se efectuează) rețete medicale”, a înțeles „Aici sunt executate (sunt împușcate) ordonanțele”.

O problemă de omofonie interlingvistică⁶⁸ este reflectată și de următoarea anecdotă: în timpul celui de-al doilea război mondial, doi spioni germani, care nu cunoșteau limba engleză, sunt parașutați în Marea Britanie. Însetați, intră într-un bar, după ce s-au trudit să învețe expresia *Two Martinis, please*. Cel mai „înzestrat” dintre ei face comanda. Din nefericire, barmanul răspunde cu această întrebare neprevăzută, deși previzibilă: „Dry?” Cel mai puțin „înzestrat” răspunde atunci într-un chip atât de fatal: „Nein, zwei!” Ce a urmat este ușor de imaginat. Această glumă demonstrează că aceeași rostire a unui grup de sunete poate constitui un cuvânt într-o anumită limbă și alt cuvânt într-o altă limbă: [dRai] e un cuvânt german când înseamnă „trei” și unul englezesc când înseamnă „sec”.

*

Să nu uităm că omonimia are consecințe și la nivelul *graiurilor populare*, formele omofone reprezentând, în majoritatea cazurilor, rezultatul unor schimbări fonetice. Pentru înlăturarea omonimiei, limba întrebuintează diferite procedee, cel mai adesea o nouă transformare fonetică în structura cuvintelor.

Astfel, în stabilirea opozițiilor morfologice, un rol extrem de important îl deține *caracterul dur sau moale al anumitor consoane* (mai ales în poziție finală). În unele graiuri românești, singularul se diferențiază de plural și persoana I de persoana a II-a la indicativul prezent prin opoziția „consoană nepalatalizată / consoană palatalizată” (de exemplu, *ș/ș̣*)⁶⁹. Și în româna literară, deosebirea dintre singular și plural, la substantivele și la adjectivele masculine terminate în *ș* sau în *j*, și dintre persoanele I și a II-a ale indicativului prezent, la verbele terminate în aceleași consoane, se face prin opoziția „consoană nediezată / consoană diezată”: *cocoș – cocoș̣, moș – moș̣, (eu) îngraș – (tu) îngraș̣*⁷⁰.

În mod similar, diferențierea singularului de plural, la unele substantive și adjective masculine, și a persoanei I de persoana a II-a la

⁶⁸ Pentru conceptul de *omonimie interlingvistică*, vezi Victor Vasenco, *Dificultăți ale lexicului rus. Elemente de semantică contrastivă*, București, Editura Științifică, 1975, p. 65-84.

⁶⁹ Vezi Valeriu Rusu, *Din morfonologia graiurilor olteneste. Tendința spre diferențiere și analogie*, în FD, VI (1969), p. 147. Opoziția palatalizat / nepalatalizat (*naș – naș̣, îngraș – îngraș̣*) reprezintă, astăzi, norma limbii literare. Această opoziție a fost constituită sub presiunea sistemului morfologic, care reclama un mijloc de a deosebi diferite forme gramaticale, înlăturând neutralizarea opozițiilor din graiurile de tip muntean, unde singularul este omofon cu pluralul, consoanele finale *ș* și *j* rostindu-se muiat.

⁷⁰ Vezi Gr. Rusu, *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, în CL, II (1957), p. 131.

indicativul prezent al verbelor este evidențiată, în subdialectul muntean, tot prin opoziția „consoană nediezată / consoană diezată” (de tipul *lup – lup’*). Vorbind însă, de pildă, despre graiul bistrițean, vom observa că, în asemenea situații, avem de-a face cu opoziția zero la singular și la persoana I – /č/, /ğ/, /ń/ la plural și la persoana a II-a: *lup – lupč*, *scump – scumpč*, *scap – scapč*, *alb – albğ*, *pom – pomń* (forme care conțin un fonem în plus, spre deosebire de sudul țării)⁷¹. Tot în Muntenia, -*î* șoptit în sufixele -*erî*, -*arî*, -(*t*)*orî* a amuțit la singular, pentru a face posibilă distingerea acestuia de plural⁷².

Să ne gândim însă și la un alt fenomen fonetic dialectal: *iotacizarea* (schimbarea locului de articulare a unei consoane sub influența lui iot), care afectează morfologia graiurilor prin anularea opoziției consonantice a persoanelor I și a II-a de la indicativul prezent al verbelor. Formele iotacizate, odinioară generale în toate dialectele limbii române, au fost înlocuite ulterior cu forme deiotacizate. Tendința de refacere a dentalelor, prin analogie cu acele forme ale paradigmei care păstrează consoana originală intactă sau cu formele similare ale altor verbe, este determinată de nevoia de a se realiza o opoziție bine marcată între persoanele I și a II-a ale indicativului prezent și deci de a fi evitată omonimia⁷³. Totuși, formele iotacizate se conservă până astăzi în unele arii dialectale dacoromâne.

Cauza pentru care graiurile românești, în afară de cel muntean, au inovat prin crearea formelor secundare de tipul *aud*, *scot* o reprezintă lipsa unei opoziții „consoană dură / consoană muiată” la finală, pentru diferențierea persoanei a II-a de persoana I, la indicativul și la conjunctivul prezent (eu *auz* / tu *auz*, eu *scoț* / tu *scoț*); ca și la persoana I, *z* și *ț* de la persoana a II-a sunt dure în aceste graiuri. În Muntenia, existând la finală opoziția *z/z’*, *ț/ț’*, inovația nu a fost necesară (eu *auz* / tu *auz’*, eu *scoț* / tu *scoț’*)⁷⁴. Așadar, persoanele I și a II-a se deosebesc prin desinența -*i* a persoanei a II-a la verbele în -*ț* și în -*z* în zonele în care aceste consoane pot avea și timbru palatal (tolerează desinența -*î*): (eu) *simț* / (tu) *simțî*, (eu) *trimiț* / (tu) *trimițî*, (eu) *auz* / (tu) *auzî*.

Unele dintre graiurile care conservă formele iotacizate dispun de mijloace suplimentare de marcare a opoziției dintre persoanele I și a II-a:

⁷¹ Idem, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, în CL, IV (1959), nr. 1-2, p. 67.

⁷² Vezi discuția despre aceste sufixe în Marin Petrișor, *Graiurile bufenilor din Banat. III*, în LR, XVII (1968), nr. 4, p. 309.

⁷³ Vezi Rodica Orza, *Cu privire la iotacizarea verbelor în graiurile limbii române*, în CL, XXIV (1979), nr. 1, p. 75. E vorba mai ales de regiunile în care a avut loc afonizarea sau dispariția desinențelor -*u* la persoana I și -*î* la persoana a II-a. În ariile care mențin desinența -*u* a persoanei I, distincția dintre cele două forme se realizează prin această desinență.

⁷⁴ Vezi Gr. Brîncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI (1962), nr. 3, p. 254.

desinența *-l* la persoana I sau alternanța vocalică a temei (*ă/e*, *ă/a*: eu *văz* / tu *vez*, eu *îngrăș* / tu *îngreș* / tu *îngraș*), fapt ce reduce în mod considerabil aria în care aceste forme verbale sunt omofone.

Datorită dispariției lui *iot*, în urma articulării lui tot mai slabe, în graiurile din Banat și din vestul Olteniei, toate cuvintele care înainte posedau grupul labială + *iot* + vocală s-au redus la grupul labială + vocală. În aceste arii, cuvintele respective au în componența lor cu un fonem mai puțin decât în unele graiuri din Muntenia și din estul Olteniei și decât în limba literară. În urma acestei evoluții fonetice, multe cuvinte au devenit omofone: în Banat și în vestul Olteniei, forma [perî] reprezintă atât persoana a II-a a indicativului prezent de la verbul *a pieri*, cât și pluralul substantivului *păr*. Persoana a III-a a indicativului prezent de la verbul *a pieri* și pluralul lui *pară* au aceeași formă, [pere]; tot printr-o formă unică, [mere], sunt redată și alte două cuvinte diferite: substantivul *miere* și pluralul substantivului *măr*⁷⁵.

Dispariția lui *iot* a determinat crearea unor serii de omonime. În unele graiuri din Banat, a avut loc o nouă transformare fonetică: depalatalizarea consoanei /r'/ în pluralul [pere], [mere], ajungându-se, astfel, la formele [peră] ([pîeră]), [meră] ([mîeră]). În urma acestei transformări, omonimiile de mai sus au fost înlăturate. Opoziția dintre /r'/ (*r* cu timbru palatal + vocala anterioară *e*) și /r/ (*r* dur, velarizator + mediala *ă*) a preluat funcția distinctivă, deosebind formele [pere], [mere] „pierre”, „miere” de formele [peră], [meră] „pere”, „mere”⁷⁶.

În concluzie, pentru rezolvarea omonimiei, vorbitorii aplică diverse procedee, printre care și anumite schimbări fonetice, cum este și alternanța vocalică, având rolul de a deosebi unele forme gramaticale. Prin neutralizarea funcției distinctive a finalei, „ponderea” în distingerea omomorfelor trece asupra temei, amplificându-se, în felul acesta, importanța alternanțelor fonetice *a/e*, *a/ă*, ca mărci morfologice diferențiatore⁷⁷.

În cazul în care delimitarea singularului de plural nu se poate face cu ajutorul alternanțelor, în tema substantivului se recurge la alte mijloace pentru a se evita omonimia datorată pronunțării dure a anumitor consoane. Pluralul în vocală este înlocuit, după modelul substantivelor masculine, de

⁷⁵ Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 119-120.

⁷⁶ E posibil ca, în aceste situații, să avem de-a face cu păstrarea, în Banat, a formelor etimologice *pîra*, *mela*, iar reflexul *ă* să reprezinte evoluția normală a lui *a* latinesc de la formele de plural citate (cf. CDDE 1326, s.v. *păr* și PEW 1264, s.v. *pară*; CDDE 1045 și PEW 1023, s.v. *măr*; Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 26-27).

⁷⁷ Vezi, în acest sens, și discuția asupra substantivului *rață* în Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 150.

formele de plural în consoane; afonizarea vocalelor finale reprezintă, de altfel, o „trăsătură specifică (și frecventă) a graiurilor românești de sud”⁷⁸ : *buză / buz, căsuță / căsuț, poliță / poliț* etc.

*

Vorbitorii care rostesc pretutindeni cu *s* și cu *z* nu cunosc opozițiile morfonologice *s/ș* (literar *ș/î*) și *z/j* (literar *j/î*), așa încât formele nearticulate de singular și de plural ale substantivelor și ale adjectivelor cu tema terminată în *s* și în *z* se confundă: *urs, pas, obraz, cucuruz, fâlos, frumos* (singular și plural). În aceste condiții, și formele de persoanele I și a II-a singular ale indicativului prezent la verbele terminate în *s* și în *s < ș* sunt omofone: (eu, tu) *ies*, (eu, tu) *cos*.

Dintre procedeele folosite pentru evitarea acestor omonimii, menționăm: schimbările de gen (*obraz*, plural *obrază*; *cucuruz*, plural *cucuruză*); alternanțele fonetice (*tovarăș*, plural *tovares*); atașarea unor elemente auxiliare proclitice sau enclitice. În stadiile în care coexistă ambele rostiri: *s < ș* și *ș = ș*, cu cazuri de false regresii, se înregistrează și inversiuni de număr și de persoană: (un) *urș* / (doi) *urs*, (eu) *coș* / (tu) *cos*, care reprezintă fapte tipice de interacțiune între sisteme: sistemul fonologic determină crearea unor noi opoziții morfonologice, care, la rândul lor, contribuie la modificarea sistemului fonologic. În general, opozițiile de acest fel sunt destul de rare în vorbirea curentă, omonimia fiind înlăturată în diferite alte moduri⁷⁹.

*

În multe graiuri dacoromâne (și în majoritatea celor aromâne), consoanele labializate se întâlnesc și în poziție finală, fapt cu repercusiuni în morfologia acestor graiuri. În ariile cu consoane bemolate finale, explozia și constricțiunea lor este însoțită de rotunjirea buzelor, care dă consoanelor respective timbru labial (*u*)⁸⁰. În aceste regiuni unde se rostesc consoanele finale rotunjite, *bemolarea* este fonologică, îndeplinind o importantă funcție morfologică.

Dacă în graiurile în care labializarea la finală absolută a dispărut (ca și în limba literară), formele de singular și de plural ale unor substantive de

⁷⁸ *Ibidem*, p. 152-153.

⁷⁹ Vezi Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ș > s și j > z. II. Locul și reflexele fenomenului în microsistemul graiului*, în CL, XI (1966), nr. 1, p. 74-75.

⁸⁰ Pentru delimitarea ariilor cu consoane bemolate finale, vezi P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, în CL, VIII (1963), nr. 1, p. 45, precum și următoarea precizare: „Există și a treia arie, în jumătatea de sud a Banatului, în care, în forme ca *ochi, mușchi, junghi*, se rostește uneori *-u* silabic la singular și *-i* silabic la plural, la formele articulate și nearticulate: *oklu / oki, mușklu / muški*”.

tipul *arici, ochi, unchi, pui*, ale unor adjective precum *dibaci, stângaci* sau persoanele I și a II-a la indicativul prezent al verbelor de conjugarea I cu radicalul terminat în /k/, /g/, /y/ fiind omofone, dimpotrivă, în graiurile cu consoane finale labializate, ele se deosebesc datorită opoziției „labializat / nelabializat” (consoane labiopalatalizate finale la singular și la persoana I / consoane palatalizate la plural și la persoana a II-a), opoziție foarte frecventă în aceste graiuri⁸¹. Astfel, timbrul labial al consoanelor finale reprezintă elementul diferențiator al singularului și al persoanei I, opunându-se pluralului sau persoanei a II-a (forme cu consoane finale nelabializate): *un/k°/* (singular) – *un/k/* (plural); *stânga/č°/* (singular) – *stânga/č/* (plural); (eu) *îngenun/k°/*, (eu) *înjun/g°/*, (eu) *ta/l̥°/* (persoana I) – (tu) *îngenun/k/*, (tu) *înjun/g/*, (tu) *ta/l/* (persoana a II-a)⁸².

În sistemele fonologice din care lipsește rotunjirea consoanelor finale, confuziile dintre formele în discuție sunt evidente, multe dintre acestea reprezentând un rezultat al delabializării consoanelor finale. De altfel, există și zone de tranziție, în care labializarea se mai păstrează, astăzi, într-un număr mic de cuvinte, și anume în cazul acelor forme în care ea îndeplinește un rol morfologic⁸³.

De exemplu, în fonologia graiului din Valea Târnavelor (Transilvania de centru), este specifică opoziția „consoană neutră / consoană bemolată”: /t/ – /t°/, /z/ – /z°/, /ș/ – /ș°/, care duce la deosebirea dintre singularul și pluralul unor substantive de declinarea a II-a: *ho/t°/* – *ho/t/*, *mo/ș°/* – *mo/ș/* (nu există *ș, j, ț, z* muiate), precum și la aceea dintre persoana I și a II-a singular, la indicativul și la conjunctivul prezent: (eu) *sîm/t°/* – (tu) *sîm/t/*, (eu să) *sîm/t°/* – (tu să) *sîm/t/*. De asemenea, în cuvintele derivate cu sufixele *-ar(iu)*, *-tor(iu)* (și în altele cu aceste terminații), *r* se rostește diezat (palatal) și bemolat, ajungându-se la opoziții

⁸¹ Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, p. 91. De altfel, până în secolul al XIX-lea, consoanele muiate rotunjite erau notate printr-un *-îu* final. Menținerea mai îndelungată a acestei grafii prezenta avantajul de a deosebi singularul de plural (*ochiu / ochi*), persoana I de a II-a (*taiu / tai*) și persoana I singular a perfectului simplu de persoana a II-a singular a imperfectului (eu *cântaiu / tu cântai*). Prin *u* final (fără valoare fonologică) se deosebeau, numai în scris, foarte multe forme de singular de cele de plural la substantivele și la adjectivele masculine, precum și persoanele I și a II-a singular la indicativul prezent (*ochiu / ochi, unchiu / unchi, mușchiu / mușchi, rinichiu / rinichi, baci / baci, puiu / pui; vechiu / vechi, dibaciu / dibaci; taiu / tai, suiu / sui*). Vechea ortografie a menținut deci, în limba literară, această opoziție: (un) *ochiu / (doi) ochi*, (un) *puiu / (doi) pui*, (eu) *înjunghiu / (tu) înjunghi, stângaciu / stângaci*, deși, în pronunțarea curentă, cele două forme erau omofone, foarte puțini rostind astfel consoanele muiate-rotunjite. În urma victoriei principiului fonetic în ortografia noastră, s-a renunțat și la scrierea lui *u (û)* final.

⁸² Vezi Emil Petrovici, *Probleme de fonologie (Consoane cu timbru fonologic palatal, consoane moi și consoane muiate)*, în SCL, VIII (1957), nr. 1, p. 73.

⁸³ Vezi Gr. Rusu, *Contribuții la problema consoanelor finale labializate în graiurile dacoromâne*, în CL, XIII (1968), nr. 2, p. 235.

de tipul *porca/r^o/ – porca/r'/, învățăto/r^o/ – învățăto/r'/*. Această opoziție diferențiază și persoanele I și a II-a singular de la indicativul și de la conjunctivul prezent al unor verbe (vezi (io) *mo/r^o/ – (tu) mo/r'/*; (io să) *mo/r^o/ – (tu să) mo/r'/*)⁸⁴.

Așadar, în graiurile în care se menține labializarea și în care /r/ își păstrează timbrul palatal, ea constituie singurul mijloc care marchează deosebirea dintre persoanele I și a II-a la verbe, precum și pe cea dintre singular și plural la substantive și la adjective. Timbrul palatal al lui /r/ la forma de singular se păstrează într-o arie ce cuprinde sud-vestul Transilvaniei, Munții Apuseni și jumătatea de nord a Crișanei, caracterizată de o particularitate fonetică cu funcții importante în structura morfologică a acestor graiuri românești: timbrul labial al consoanelor la finala absolută a anumitor forme gramaticale. Astfel, în graiurile respective, lui /r'/ (*r* cu timbru palatal) de la forma de plural i se opune /r^o/ (*r* cu timbru labiopalatal) de la singular, opoziție cu ajutorul căreia se diferențiază cele două forme omofone de tipul /*morar^o/ – /morar'/*. Consoana /r/ își menține timbrul palatal și la persoana I a indicativului și a conjunctivului prezent de la verbe precum *a muri*. În unele graiuri din Oltenia, Moldova și estul Transilvaniei, persoana I nu se deosebește, în rostire, de persoana a II-a, cele două forme verbale fiind identice ca pronunțare: (eu) /*mor'/ – (tu) /mor'/*. În celelalte graiuri dacoromâne, distincția dintre aceste forme se realizează prin următoarele tipuri de opoziții: /r/ – /r'/ (*/mor/ – /mor'/*), /r^o/ – /r'/ (*/mor^o/ – /mor'/*) și /r^o/ – /r'/ (*/mor^o/ – /mor'/*)⁸⁵.

Foarte frecventă este opoziția fonologică dintre *r* muiat-rotunjit și *r* muiat-nerotunjit (*r^o/r'*), mai ales în sufixele *-ar, -or, -er*, care pe întreg teritoriul țării (cu excepția Munteniei de est și a Dobrogei) au un *r* muiat și la singular. În aria rotunjirii consoanelor finale, în cuvinte ca *învățător^o* (plural *învățător'*), *zidar^o* (plural *zidar'*), *oțer^o* (plural *oțer'*), singularul se deosebește de plural prin opoziția *r^o/r'* (derivatele cu sufixele *-ar^o, -or^o, -er^o* au la plural *-ar', -or', -er'*). Aceeași opoziție diferențiază și persoana I de a II-a singular în conjugarea verbelor: *mor^o* „(eu) mor” – *mor'* „(tu) mori”⁸⁶.

În acele ținuturi unde consoanele *ș, j, ț, z* sunt totdeauna nemuiate, deci unde formele de plural *moși, vreji, sofi, lăzi* se rostesc *moș, vrej, soț, lăz*, formele de singular se deosebesc de cele de plural prin labializare, ca și persoana I de persoana a II-a: *moș^o* (singular) – *moș* (plural), *vrej^o*

⁸⁴ Vezi Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnavă*, Blaj, Editura Astra, Despărțământul „Timotei Cipariu”, 2005, p. 195.

⁸⁵ Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, p. 182-183.

⁸⁶ Vezi Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III (1952), p. 159.

(singular) – *vrej* (plural), *soț*^o (singular) – *soț* (plural), (eu) *vânez*^o (persoana I) – (tu) *vânez* (persoana a II-a). Deci, afirmația că, în ariile unde consoanele *ș*, *j*, *ț*, *z* sunt totdeauna nemuiate, formele de singular sunt identice cu cele de plural (în cuvinte de tipul lui *moș*, *vrej*, *isteț* etc.) sau formele de persoana I singular a prezentului cu cele de persoana a II-a singular (eu *îngraș*, eu *vânez*) nu este valabilă în aria consoanelor finale rotunjite (labializate)⁸⁷.

O opoziție des întâlnită în toate graiurile din aria consoanelor finale labializate o constituie și cea dintre consoanele muiate-rotunjite (*ć*^o, *ǵ*^o, *č*^o) și corespondentele lor muiate-nerotunjite (*ć*, *ǵ*, *č*), în cuvinte de tipul *ok*^o – *ok*, (eu) *înjunǵ*^o – (tu) *înjunǵ*, *dibač*^o – *dibač*. În aria unde consoanele *č*, *ǵ*^o, *š*^o, *j* sunt totdeauna muiate, singularul se deosebește de plural și persoana I de a II-a prin consoanele finale labializate (*moș*^o „moș” – *moș*^o „moși”, *vrej*^o „vrej” – *vrej*^o „vreji”). În valea Crișului Negru, în formele nearticulate ale unor substantive și adjective ca *vechi*, *cârpaci*, singularul se distinge de plural prin consoana labiopalatalizată finală de la singular: *vel*^o – *vel*^o, *cârpač*^o – *cârpač*^o. Același fapt ne întâmpină și în cazul unor forme verbale: persoana I se deosebește de a II-a, la prezentul indicativ al verbelor de conjugarea I cu radicalul terminat în */t/*, */d/*, prin labializare: (eu) *înjenun*^o – (tu) *înjenun*^o.

Am văzut cum, în graiurile unde nu există opozițiile */t/* – */t/*, */ș/* – */ș/*, */j/* – */j/*, */z/* – */z/*, unele forme gramaticale de singular și de plural se diferențiază între ele prin opoziția „consoană labializată / consoană nelabializată”: *soț*^o (singular) – *soț* (plural), *cruț*^o (persoana I) – *cruț* (persoana a II-a). La fel stau lucrurile și în graiul din valea Crișului Negru, unde nu există opoziția fonologică „consoană nepalatalizată / consoană palatalizată” (*/t/* – */t/*, */z/* – */z/*), ci doar opoziția */t/* – */t/*, */z/* – */z/*, unele forme gramaticale deosebindu-se prin labializarea consoanei finale a singularului: *hoț*^o – *hoț*, *moș*^o – *moș*^o.

Și *î* (iot) în poziție finală absolută, în aceleași tipuri de forme gramaticale, poate apărea bemolat prin labializare (*î*^o/*î*), distingând omonime (în cazuri precum *ma*^o, substantiv – *ma*, adverb) sau forma de singular de cea de plural a unor substantive: *pu*^o (singular) – *pu* (plural); *rățo*^o (singular) – *rățo* (plural); verbele cu tema în *î* diferențiază, în mod similar, persoanele I și a II-a: (eu) *descu*^o – (tu) *descu*^o, (eu) *ta*^o – (tu) *ta*^o, (eu) *cînta*^o (persoana I, singular, perfect simplu) – (tu) *cînta*^o (persoana a II-a, singular, imperfect).

⁸⁷ *Ibidem*, p. 141.

⁸⁸ Vezi Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 82-83. Unele graiuri întrebunțează ambele trăsături distinctive pentru a deosebi aceste forme gramaticale: *soț*^o (singular) – *soț* (plural), *cruț*^o (persoana I) – *cruț* (persoana a II-a).

Fenomen vechi, dar și astăzi general în anumite graiuri românești, rostirea labializată a consoanelor în poziție finală a devenit morfem la singularul unor substantive (și al unor adjective) masculine, unde forme de tipul *mân/z^o/*, *zâda/r^o/*, *călu/ț^o/*, *coco/ș^o/* nu mai pot fi confundate cu corespondentele lor de la plural; consoanei nerotunjite a pluralului i se opune consoana bemolată a singularului, iar consoanei palatalizate a pluralului i se opune consoana labiopalatalizată a singularului; la fel, forme ca *acăț^o/*, *descalț^o/* aparțin persoanei I a indicativului prezent și se deosebesc exclusiv prin labializare de formele persoanei a II-a a aceluiași timp. Confuzia dintre persoanele I și a II-a este evitată prin aceleași mijloace la verbele iotacizate: elementul labial final precizează că formele *auz^o/*, *cei^o/* sunt de persoana I, nu de persoana a II-a⁸⁹. În aria fără consoane finale rotunjite, formele de singular și de plural sunt adeseori omofone, din cauza lipsei opozițiilor *z^o/z*, *ț^o/ț*, *ș^o/ș* sau *ș^o/ș'*, *j^o/j* ori *j^o/j'*, *ć^o/ć*, *đ^o/đ*, *č^o/č*, *r^o/r'*, *ĩ^o/ĩ'*⁹⁰. Mai mult, se observă că labializarea marchează, la nivel dialectal, anumite distincții pe care limba literară, cu mijloacele ei, nu le poate evidenția întotdeauna.

*

Analiza consecințelor omonimiei a demonstrat că reacția vorbitorilor față de omonime, care pot provoca unele confuzii mai mult sau mai puțin supărătoare în actul comunicării, nu se limitează la glume sau la jocuri de cuvinte. Deoarece limba este un mijloc de înțelegere între oameni, tot ceea ce o împiedică în îndeplinirea funcției ei trebuie, cel puțin teoretic, să fie eliminat sau măcar atenuat, îmbunătățit: problema trebuie discutată individual, diferențiat de la caz la caz, de la o limbă la alta, fără a considera omonimia numai o „boală a limbii”, o „catastrofă”, dar și fără a vedea în ea doar o sursă de efecte expresive, având, îndeosebi, caracter umoristic sau ironic, deci valoare stilistică.

S-a afirmat, la un moment dat, că omonimia ocupă un loc periferic în sistemul limbii, iar atenția acordată acestui fenomen de către lingviști este, în mare măsură, exagerată, întrucât, pentru vorbitori, în procesul folosirii limbii, ea pare că nici n-ar exista. Pe de altă parte, se știe că omonimia nu are pretutindeni aceleași efecte distructive, căci nu totdeauna echivocul produs de accepțiile diferite ale unui complex sonor e la fel de

⁸⁹ Vezi Lidia Sfirlea, *Coexistența mai multor sisteme morfologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, în CL, II (1957), p. 147; cf. și Gr. Rusu, *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, p. 137; idem, *Sistemul fonologic al unui grai din Muntenia*, în CL, XII (1967), nr. 1, p. 60.

⁹⁰ Pentru delimitarea acestor arii și a opozițiilor caracteristice fiecăreia dintre ele, vezi Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, p. 162.

supărător, nu în orice situație o ambiguitate virtuală, posibilă este și reală; mai mult, numărul omonimelor nu e același în toate limbile, de aici decurgând și gradul de (in)toleranță față de acest fenomen al fiecărei limbi în parte⁹¹.

De altfel, diversele sensuri ale omonimelor nu constituie o piedică pentru comunicare, deoarece, după cum am arătat, așa-zisele „tratamente”, „antidoturi” (în fapt, căi de evitare a omonimiei) sunt suficiente spre a se realiza o receptare corectă a mesajelor. Limba noastră posedă asemenea procedee de a înlătura la timp omonimele din acele sfere în care riscul ambiguității e foarte mare, de a se „proteja” împotriva „anomaliilor”⁹² și de a crea enunțuri prin care să se evite confuziile⁹³.

Pentru cazurile în care apariția omonimelor într-un context ar determina receptarea greșită a comunicării orale sau scrise, există soluții variate (ne referim, în special, la predispoziția spre „coliziune” omonimică a cuvintelor reduse din punct de vedere fonetic), dar importanța acestui factor nu trebuie împinsă la extrem, așa cum nu trebuie supraestimată nici capacitatea omonimelor de a instaura în enunț (chiar dacă aparent) ambiguitatea, sursă a unor figuri de stil și a unor procedee artistice remarcabile din sfera esteticului.

Reprezentanții geografiei lingvistice susțineau ideea că, de obicei, „conflictele” omonimice tind să fie rezolvate prin crearea unor cuvinte noi. E adevărat că, „în practica vorbirii, unele omonimii duc în cele din urmă la eliminarea unui omonim sau la modificarea lui”⁹⁴. Tentativa de a „salva” un termen nu reușește însă totdeauna și, oricum, nu poate împiedica mersul continuu al limbii spre înnoire. Fiindcă aparțin, de regulă, unor câmpuri onomasiologice diferite și se diferențiază, uneori, și flexionar, omonimele pot fi identificate fără dificultăți, adică fără a provoca, în mod obișnuit, confuzie în structura mesajelor în care apar (desigur, cu excepția situațiilor de creare a unei ambiguități intenționate). Pe lângă aceasta, omonimiile

⁹¹ De pildă, la istoromâni, schimbările fonetice au dus la omonimii care nu deranjează deloc în comunicarea curentă: afereza lui *a* inițial a șters deosebirea dintre substantivele *casă*, *seară* și adverbele *acasă*, *aseară*, dintre verbele *duce* și *aduce* (cf. *câșe*, *șere*, *duțe*) etc. În general, necesitatea de a avea termeni proprii și neechivoci este foarte diferită de la un popor la altul, de la un grup social la altul. Vezi, în acest sens, Pușcariu, SI, p. 227.

⁹² Majoritatea omonimelor nu compromit semnificația de ansamblu a unui enunț, iar intervențiile „terapeutice” nu devin necesare decât în acele situații excepționale care ar putea conduce la ambiguitate.

⁹³ Din păcate, în literatura de specialitate, lipsesc studiile privind rolul omonimiei în procesul de evoluție a lexicului românesc, dar și a celorlalte compartimente ale limbii. O astfel de cercetare ar fi utilă, căci ar permite o abordare amplă, pe baze obiective, a omonimiei sub aspect funcțional și evolutiv-istoric.

⁹⁴ Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985, p. 118.

complexe (lexicale și morfologice, parțial și sintactice) au implicații deosebite în practica limbii, pentru înțelegerea corectă, în vederea unei lecturi corespunzătoare, a textelor străine și pentru evitarea construcțiilor echivoce în textele proprii.

De altfel, în lexic (și în limbă, în general), conținutul și forma constituie o structură întemeiată pe raporturi complexe, care „nu exclud contradicțiile dintre părțile componente ale unității respective. Tocmai acest fapt condiționează existența omonimelor în cele mai diverse limbi din lume”⁹⁵.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Avram, *Gramatica*₂ = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 1997.
- AUT = „Analele Universității (de Vest) din Timișoara”. Seria științe filologice, Timișoara, I, 1963 ș.u.
- Băcilă, *Omonimia* = Florina-Maria Băcilă, *Omonimia între sincronie și diacronie*, în AUT, XXXIX (2001), p. 117-134.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, București, Socec, 1914.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I, 1956 ș.u.
- Dauzat, *Dictionnaire* = Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, Librairie Larousse, 1938.
- FD = „Fonetica și dialectologie”, București, I, 1958 ș.u.
- GS = „Grai și suflet”, București, I, 1923-1924 ș.u.
- LL = „Limbă și literatură”, București, I, 1955 ș.u.
- LR = „Limba română”, București, I, 1952 ș.u.
- LRC. FFM = Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Narcisa Forăscu, Valeria Guțu Romalo, Emanuel Vasiliu, sub coordonarea acad. Ion Coteanu, *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
- PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, 1975.
- Pușcariu, SI = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București, Cultura Națională, seria Studii și cercetări, 1926.

⁹⁵ R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*. Traducere și note de G. Mihăilă, București, Editura Științifică, 1961, p. 64-65.

- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.
 SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, I, 1950 ș.u.
 SMFC III = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, volumul al III-lea. Redactor responsabil Al. Graur, București, Editura Academiei, 1962.

**LES CONSÉQUENCES DE L’HOMONYMIE. MOYENS
 „THÉRAPEUTIQUES” CONTRE L’HOMONYMIE GÊNANTE**
 (Résumé)

L’analyse des conséquences de l’homonymie montre que ce phénomène qui peut provoquer certaines confusions (plus ou moins fâcheuses) dans l’acte de la communication n’est pas tout à fait une „maladie” de la langue et, en même temps, il ne se réduit pas seulement aux jeux de mots. La présence des homonymes dans l’expression orale ou écrite ne constitue pas un obstacle, parce que les soi-disant moyens „thérapeutiques” (en fait, les possibilités d’éviter les collisions homonymiques) suffisent pour le décryptage correct des messages. Tout comme d’autres langues, le roumain en appelle à de tels procédés linguistiques (présentés ci-dessus), afin de résoudre les cas d’homonymie gênante qui empêchent le bon fonctionnement de la langue.